

The impact of Social Development Programs on Environmental Behaviors (Case Study: Rural Areas of Gilan Province)

Sadegh Salehi¹ | Sona Habibi²

1. Corresponding author, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities & Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. E-Mail: s.salehi@umz.ac.ir
2. Department of Social Sciences, Faculty of Humanities & Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. E-Mail: kh-sona@hotmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 02 March 2023

Received in revised form: 27 June 2023

Accepted: 11 August 2023

Published: 20 September 2023

Keywords:

Content Analysis,
Environmental Degradation,
Social Development, Tavalesh Villages, Underdevelopment of Environmental Culture.

Development programs rely on the exploitation of natural resources; consequently, the devastation of the natural world is inevitable. However, development can contribute to the preservation of the environment. In the context of social conditions, environmentally deleterious behaviors manifest as a manifestation of the disparity between development and degradation.

Using qualitative research methods, the purpose of this research is to investigate the effect of social development on the environmental behaviors of the villagers in the province of Gilan. Purposive sampling was used to conduct semi-structured interviews with 42 villagers and experts, who comprise the study population. Using qualitative content analysis, Directed Deductive, and the concept of "objective indicators of advantaged social development" as a modified concept of Inglehart's theory of material/post-material values, and by coding, categorizing, and identifying regular relationships between categories and concepts, the data was analyzed. The research's credibility was attained through the use of two methods: selective credibility and credibility evaluation via communication method.

Objective and infrastructural indicators of development are prevalent in rural areas, but social development programs have not been effective in promoting the protection behaviors and environmental culturalization of villagers. The overall proposition derived from the findings is as follows: "in rural areas, environmental protection culture has not been institutionalized concurrently with social development programs."

Results indicate the underdevelopment and lack of institutionalization of environmental culture as the missing development link to safeguard the environment in the villages studied.

Cite this article: Salehi, S., & Habibi, S. (2023). Social development programs and environmental behaviors (Case study: Rural areas of Gilan province). *Community Development (Rural and Urban)*, 15 (1): 87-115.
<https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363253.668807>

© The Author(s). Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363253.668807>

تأثیر برنامه‌های توسعه اجتماعی بر رفتارهای محیط‌زیستی (مورد مطالعه: مناطق روستایی استان گیلان)

صادق صالحی^۱ | سونا حبیبی^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. رایانامه: s.salehi@umz.ac.ir
 ۲. گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. رایانامه: kh-sona@hotmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۱</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۴/۶</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۵/۲۰</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۶/۲۹</p> <p>کلیدواژه‌ها: تخریب محیط‌زیست، توسعه اجتماعی، تحلیل محتوا، توسعه نیافتگی فرهنگ محیط‌زیستی، روستاهای طولش.</p>	<p>برنامه‌های توسعه‌ای متکی به بهره‌برداری از منابع محیط‌زیستی است و در این راستا تخریب طبیعت اجتناب‌ناپذیر است، اما توسعه می‌تواند وضعیت مطلوب را برای حفظ محیط‌زیست مهیا کند. نبود توازن بین توسعه و تخریب را می‌توان در قالب رفتارهای مخرب محیط‌زیستی مشاهده کرد که خود در بستری از اوضاع اجتماعی بروز می‌یابد. هدف این تحقیق، بررسی چگونگی اثرگذاری توسعه اجتماعی بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان استان گیلان به روش کیفی بود. جامعه مطالعاتی شامل ۴۲ نفر از روستاییان و کارشناسان بود که با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند با آن‌ها مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته شد. تحلیل داده‌ها به کمک تحلیل محتوای کیفی مبتنی بر قیاسی جهت‌دار و براساس مفهوم «شاخص‌های عینی برخورداری توسعه اجتماعی» به‌عنوان مفهوم تعدیلی نظریه ارزش‌های مادی/فرامادی اینگلهارت و به‌واسطه کدگذاری، مقوله‌بندی و یافتن روابط قاعده‌مند بین مقولات و مفهوم انجام شد. اعتبار تحقیق به دو شیوه باورپذیر کردن گزینشی و ارزیابی اعتبار به روش ارتباطی حاصل شد.</p> <p>مناطق روستایی غالباً از شاخص‌های عینی و زیرساختی توسعه برخوردارند، اما برنامه‌های توسعه اجتماعی در زمینه ارتقای رفتارهای حفاظتی و فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی روستاییان موفق نبوده است. گزاره نظری حاصل از مجموع یافته‌ها عبارت است از: «در نواحی روستایی، به‌موازات برنامه‌های توسعه اجتماعی، فرهنگ حفاظت از محیط‌زیست نهادینه نشده است.»</p> <p>نتایج نشان‌دهنده توسعه نیافتگی و نبود نهادینه‌سازی فرهنگ محیط‌زیستی، به‌عنوان حلقه مفقوده توسعه برای حفاظت از محیط‌زیست در روستاهای مطالعه شده است. به‌طور خلاصه، یافته‌ها حاکی از آن است که توسعه اجتماعی-اقتصادی و شاخص‌های موجود توسعه در روستاها بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان اثر معکوس داشته‌اند.</p>

استناد: صالحی، صادق و حبیبی، سونا (۱۴۰۲). برنامه‌های توسعه اجتماعی و رفتارهای محیط‌زیستی (مورد مطالعه: مناطق روستایی استان گیلان). توسعه محلی (روستایی-شهری)، ۱۵ (۱): ۸۷-۱۱۵. <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363253.668807>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363253.668807>

۱. مقدمه و بیان مسئله

جهان معاصر شاهد تخریب چشمگیر محیط‌زیست در اثر فعالیت‌های انسانی به نام توسعه بوده است (شرینخال^۱، ۲۰۱۹). در دهه ۱۹۶۰، تصور غالب این بود که تحقق توسعه اجتماعی از طریق رشد اقتصادی میسر است. گسترش کامل بحران محیط‌زیستی در دهه ۱۹۸۰، نه تنها بر ادامه فرایند رشد اقتصادی تأثیر منفی گذاشت (تیان^۲ و همکاران، ۲۰۱۸: ۲)، بلکه پایداری توسعه اجتماعی را نیز با چالش جدی مواجه کرد؛ ضمن اینکه ابعاد و دامنه آسیب‌پذیری و ناپایداری محیط‌زیستی را گسترده‌تر کرد. تخریب محیط‌زیست جهانی مانند «تخریب لایه اوزون، گرم‌شدن کره زمین، جنگل‌زدایی و تغییرات اقلیمی» (وینتر^۳ و کوگر^۴، ۲۰۱۴: ۴) پیامدهای محیط‌زیستی و اجتماعی برای جامعه بشری به همراه دارد که کمبود منابع و از بین رفتن معیشت اقتصادی (جکسون^۵، ۲۰۱۷) به‌ویژه در نواحی روستایی که ویژگی برجسته آن همجواری با طبیعت است، بخشی از آن است. بدیهی است، علت اصلی این امر به «فعالیت‌های جامعه انسانی» (کنوانسیون سازمان ملل برای مبارزه با بیابان‌زایی^۶، ۲۰۱۶: ۱۳) و اغلب، گسترش فعالیت‌های اقتصادی واردکننده فشارهای روزافزون به منابع زمین (دستور کار^۷، ۲۰۱۹) برمی‌گردد؛ پس بهره‌کشی بیش‌ازحد از منابع طبیعی می‌بایست تغییر می‌کرد که این «فرایند تغییر تفکر، در مفهوم توسعه پایدار است که راهبرد کلی حل مشکلات محیط‌زیستی را مطرح می‌کند» (تیان و همکاران، ۲۰۱۸: ۲). طرح مفهوم توسعه پایدار در گزارش کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه^۸ (۱۹۸۷)، تأکید بر ماهیت و کلیت پایداری اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی جامعه بوده است. براساس گزارش این کمیسیون، «حفظ و نگهداری منابع طبیعی» به‌عنوان یکی از اهداف کارکردی توسعه پایدار مطرح است.

پیرو بسط مفهوم توسعه پایدار، دامنه آن به توسعه همه‌جانبه کشیده شد و مفهوم توسعه پایدار روستایی نیز در زمره سازوکارهای تحقق توسعه پایدار مدنظر قرار گرفت. از آنجا که مناطق روستایی از منابع طبیعی متنوع برخوردارند، برنامه‌ها برای توسعه روستایی نیز نیازمند پایداری سه مؤلفه است تا پایداری توسعه روستایی تضمین شود؛ فرایندی که علاوه بر «توانمندسازی مردم محلی، سرمایه‌گذاری در زمینه زیرساخت‌های اصلی، ارائه خدمات اجتماعی و غیره با تأکید و با توجه به ظرفیت‌های محیط‌زیستی و توسعه روستایی در شرایطی مبتنی بر پایداری است که براساس سه مؤلفه پایداری اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی باشد» (زلی^۹، ۲۰۰۶، به نقل از همتی و پذیرا، ۱۳۹۷: ۲، ۴). این فرایند «هم بر ایجاد اشتغال و تنوع درآمدزایی، مشارکت مردم روستایی و ارتقای کشاورزی پایدار [به‌عنوان کانون فعالیت‌های اقتصادی در روستا] و هم بر مدیریت [بهینه] منابع طبیعی و حفاظت از محیط‌زیست» تأکید دارد (دستور کار^۷، ۲۱، ۱۹۹۲: فصل ۱۴)؛ به‌عبارتی، استفاده پایدار از منابع طبیعی و حفاظت از تنوع زیستی باید به‌گونه‌ای باشد که «توسعه اجتماعی و اقتصادی را با حفاظت و ارتقای محیط‌زیست پیوند دهد» (همان، فصل ۱۵).

روستاهای ایران از تنوع منابع طبیعی و اقلیمی برخوردارند؛ همچنین در قانون اساسی (اصل ۵۰) بر حفظ محیط‌زیست و توسعه پایدار تصریح شده است و حفاظت از محیط‌زیست و استفاده پایدار از منابع طبیعی از اولویت‌های راهبردی ایران برای دستیابی به

1. Shrinkhal
2. Tian
3. Winter
4. Koger
5. Jackson
6. UNCCD
7. AGENDA 21
8. Report of the World Commission on Environment and Development
9. Zeller

توسعه پایدار است، اما مسائلی مانند خشک‌سالی، آلودگی‌ها، فرسایش خاک، از دست دادن تنوع زیستی، زیستگاه‌ها و منابع طبیعی (چارچوب همکاری توسعه پایدار سازمان ملل متحد برای جمهوری اسلامی ایران، ۲۰۲۳-۲۰۲۷)^۱ بیانگر نوعی ناپایداری محیط‌زیستی ایران است؛ به‌گونه‌ای که ایران از نظر شاخص عملکرد محیط‌زیستی^۲، شاخص‌هایی چون منابع آبی، کشاورزی و امنیت غذایی، محیط‌زیست دریا، مناطق ساحلی، تنوع گونه‌ها، مدیریت پایدار جنگل‌ها، بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی، گردشگری پایدار و تغییر کاربری اراضی به‌عنوان شاخص‌های پایداری محیط‌زیستی که از سوی سازمان ملل (۱۹۹۶: ۱۱۲) مطرح شده است، در سال ۲۰۲۰، در رتبه ۶۷ (شاخص عملکرد محیط‌زیستی^۳، ۲۰۲۰؛ وندلینگ^۴ و همکاران، ۲۰۲۰) بود، اما در سال ۲۰۲۲، در بین ۱۸۰ کشور، رتبه ۱۳۳ را کسب کرد که بیانگر افت جایگاه ایران است (ولف^۵ و همکاران، ۲۰۲۲؛ شاخص عملکرد محیط‌زیستی^۶، ۲۰۲۲). در این میان، نواحی روستایی استان گیلان با داشتن ذخایر منابع محیط‌زیستی-طبیعی متنوع و وضعیت اقلیمی خاص با چالش‌های محیط‌زیستی متعددی مواجه‌اند (حبیبی و صالحی، ۱۴۰۰).

رفتار اجتماعی انسان (دانگ^۷ و هاوشیلد^۸، ۲۰۱۷) نقش مهمی در تخریب و ناپایداری محیط‌زیست بازی می‌کند. نظریه ارزش‌های مادی-فرامادی^۹ اینگلهارت (۱۹۷۷) نیز معتقد است که معمولاً زمینه‌های اجتماعی جامعه، شرایطی تعیین‌کننده برای بروز رفتارهای محیط‌زیستی اعم از حفاظتی و مخرب هستند که بارزترین نمونه آن، بهبود اوضاع در اثر توسعه اجتماعی و اقتصادی (از ابعاد پایداری توسعه) جامعه است. وقتی که یک جامعه به سطحی از توسعه اجتماعی دست یابد، شاهد جابه‌جایی از ارزش‌های مادی به سوی ارزش‌های فرامادی هستیم که عمدتاً رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست را ایجاب کرده و بستر لازم را برای تحقق پایداری محیط‌زیستی (یکی دیگر از ابعاد پایداری) فراهم می‌کند. در چنین وضعیتی، ابراز ارزش‌های فرامادی حفاظت از محیط‌زیست، «منعکس‌کننده سطوح توسعه انسانی است» (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۹۴: ۱۹۳). از نظر اینگلهارت، سرانه تولید ناخالص داخلی، تنها شاخص سطح توسعه اجتماعی-اقتصادی هر جامعه است (همان، ۹۳)، اما به نظر می‌آید این وضع در ایران در عمل به‌شکل متفاوتی بروز کرده است؛ یعنی با وجود اینکه جامعه ایران در سال‌های گذشته به سطوح نسبی توسعه اجتماعی-اقتصادی در بخش‌های مختلف دست یافته، از نظر محیط‌زیست، وضعیت مطلوبی نداشته است. طبق گزارش توسعه انسانی ۲۰۲۱/۲۰۲۲، شاخص توسعه‌یافتگی ایران در سال ۲۰۲۱، ۰/۷۷۴ واحد بود و رتبه ایران در شاخص توسعه انسانی که شاخص‌های پایداری اجتماعی-اقتصادی و محیط‌زیستی را نیز در بردارد، در بین ۱۹۱ کشور، از رتبه هفتادوهفتم در سال ۲۰۲۰ به رتبه هفتادوششم در سال ۲۰۲۱ ارتقا یافت؛ از این رو جایگاه ایران از نظر شاخص توسعه انسانی، در رده توسعه انسانی بالا جای دارد (گزارش توسعه انسانی^{۱۰} ۲۰۲۱/۲۰۲۲؛ سایت اقتصاد کشور^{۱۱}؛ ایرنا^{۱۲}، ۲۰۲۲)؛ همچنین در سال ۲۰۲۲، ایران در رتبه شصت‌وپنجم این جدول قرار گرفت (شیبانی‌فر، ۲۰۲۲). علاوه بر این، تولید

1. United Nations Sustainable Development Cooperation Framework for The Islamic Republic of Iran (UNSDCF)

2. Environmental Performance Index (EPI)

3. Environmental Performance Index

4. Wendling

5. Wolf

6. EPI

7. Dong

8. Hauschild

9. Material-Post-material

10. Human Development Report

11. countryeconomy.com

12. irna.ir

ناخالص داخلی ایران در سال ۲۰۲۱ در مقایسه با سال گذشته، ۴/۷ درصد رشد داشت و ایران از نظر سرانه تولید ناخالص داخلی، در بین ۱۹۶ کشور، در جایگاه پنجاهویکم (بانک جهانی^۱، ۲۰۲۱؛ سایت اقتصاد کشور) و نیز در رتبه جهانی توسعه پایدار در بین ۱۶۳ کشور، در رتبه هشتادوهشتم با امتیاز ۶۸/۶ (ساکس^۲ و همکاران، ۲۰۲۲) قرار داشت. در سال‌های اخیر، دستاوردهای ایران در زمینه دسترسی به خدمات عمومی، پوشش همگانی آموزش، بهداشت، انرژی و بهسازی سیستم بهداشت درخور توجه بوده است [برای مثال، در حوزه برخورداری از خدمات آموزشی-بهداشتی]؛ آموزش‌های مقاطع ابتدایی و متوسطه اول تقریباً همگانی است؛ به ترتیب ۹۸/۲ درصد و ۹۳/۹ درصد کودکان واجد شرایط و نسبت آن‌هایی که در دبیرستان تحصیل می‌کنند، بیش از ۸۰ درصد است و ۹۹/۷ درصد جمعیت روستایی به برق دسترسی دارند (چارچوب همکاری توسعه پایدار سازمان ملل متحد برای جمهوری اسلامی ایران، ۲۰۲۳-۲۰۲۷: ۱۰)، اما با این ارقام، محیط‌زیست آن در معرض تخریب گسترده قرار دارد.

استان گیلان نیز به لحاظ شاخص توسعه انسانی در سال ۱۳۹۴، در رتبه دوم (۵۶۷/۰) قرار دارد (فیض‌آبادی و زاهدی، ۱۳۹۷: ۳۰، ۳۲) و در بین ۳۱ استان کشور از نظر وضعیت توسعه اجتماعی رتبه بیست‌ودوم را به خود اختصاص داده است (شهبازی و مبارکی، ۱۴۰۰: ۲۵۱). نواحی روستایی استان گیلان به‌ویژه مناطق مطالعه‌شده، به دلیل وجود منابع و ظرفیت‌های طبیعی در معرض اجرای طرح‌های عمران و توسعه قرار دارند که البته پیامدهای نامطلوب محیط‌زیستی از جمله تخریب محیط‌زیست و ناپایداری اکوسیستم را (صالحی و همکاران، ۱۴۰۰؛ حبیبی و صالحی، ۱۴۰۰؛ حبیبی و صالحی، ۱۴۰۱) به دنبال داشته است. از قرار معلوم، برنامه‌های توسعه‌ای در این مناطق، نه تنها بدون توجه به ملاحظات پایداری و حفظ محیط‌زیست اجرا شده است و تخریب گسترده اراضی طبیعی از بارزترین آسیب‌های ناشی از این برنامه‌ها است، بلکه رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست یا به عبارتی فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی، در بین روستاییان نیز ارتقا نیافته است.

باید توجه داشت که در اوضاع اقتصادی و اجتماعی تحقق برنامه‌های توسعه‌ای یک جامعه، انتظار می‌رود بسترهای رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست میسر شده و فرهنگ حفاظتی ایجاد شود، اما آن‌گونه که پیداست، در بستر مناطق روستایی مطالعه‌شده وارونگی اتفاق افتاده که برخلاف نظریه اینگلههارت است؛ به طوری که با افزایش سطح نسبی شاخص‌های برخورداری توسعه اجتماعی-اقتصادی باید شاخص فرهنگ فرامادی حفاظت از محیط‌زیست اتفاق افتد، اما روی نداده است! از این رو بررسی زمینه‌ای محدودیت‌های فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی در روستاهای برخوردار از شاخص‌های توسعه اجتماعی با روش کیفی، ضرورتی است تا وضعیت فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی روستاییان با ورود به اوضاع اجتماعی آن تحلیل جامع شود؛ ضمن اینکه در مناطق روستایی مدنظر، مطالعه‌ای در این حوزه به‌ویژه با شیوه کیفی انجام نشده است؛ بنابراین هدف پژوهش حاضر، بررسی چگونگی وضعیت فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی روستاییان در اثر توسعه اجتماعی و بررسی چگونگی تأثیر توسعه اجتماعی بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان در نقاط روستایی، در قالب تحلیل وضعیت اجتماعی بروز رفتارهای مخرب محیط‌زیستی است؛ بنابراین این سؤال مطرح می‌شود که اثرات توسعه اجتماعی-اقتصادی بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان چگونه بوده است؟ آیا در نواحی روستایی، توسعه مطلوب در راستای حفظ طبیعت رخ داده است؟ وضعیت فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی در این روستاها چگونه است؟ موانع و چالش‌های فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی در نقاط روستایی چه بوده است؟

۲. پیشینه تجربی

حسینی (۱۴۰۱) در فراتحلیلی نشان داد که نهادینه کردن و دستیابی به سطح بالایی توسعه اجتماعی در مناطق روستایی، مستلزم بهره‌گیری از ظرفیت‌های درون‌زا در این مناطق است. نتایج پژوهش کمی رحیمی و قادرزاده (۱۴۰۱) درباره ارزیابی اثرات اقتصادی-اجتماعی احداث سد بر توسعه روستایی و نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی در کردستان، نشان از کاهش تعداد بهره‌برداران و مهاجرت روستاییان دارد. مطالعه کیفی منصوری‌مقدم و همکاران (۱۴۰۱) در زمینه ارزیابی برنامه‌های سدسازی در روستاهای ایلام نشان داد که بیگانه تلقی کردن مردمان محلی و نادیده گرفتن مشارکت آن‌ها از نتایج سیاست‌های توسعه‌ای است. پورمحمدی و خالقی (۱۴۰۱) در پژوهشی کیفی-کمی دریافتند که مشارکت نکردن ذی‌نفعان در تمام مراحل برنامه‌ریزی، نبود نگرش به توسعه ارتباطی و پایین به بالا و استفاده بهینه نکردن از ظرفیت‌ها و انتظارات جامعه محلی، از جمله نارسایی‌های طرح‌های توسعه محلی در روستاهای آذربایجان شرقی بوده است. مطیعی لنگرودی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی پیمایشی نتیجه گرفتند که مسائل مربوط به تنوع زیستی، معیشت، تغییر کاربری اراضی، مناظر روستایی، تولید زباله و پسماند از پیامدهای محیط‌زیستی ناشی از اثرات نامطلوب سد راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان خوزستان است. نتایج پژوهش کیفی صالحی و همکاران (۱۴۰۰) نشان از آبادسازی متعارض طرح‌های عمرانی دارد؛ زیرا اجرای آن مستلزم تخریب طبیعت به‌منظور ایجاد و توسعه زیرساخت‌های روستایی در نواحی غرب گیلان است. مولائی هاشجین و علینقی‌پور (۱۳۹۹) در تحقیقی توصیفی-تحلیلی نشان دادند که بخش‌های مختلف شهرستان‌های استان گیلان به لحاظ شاخص‌های محیط‌زیستی-اکولوژیک، اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی، نهادی و کالبدی، توسعه نامتوازن دارند. نتایج مطالعه کیفی کرد زنگنه و همکاران (۱۳۹۹) به روش تحلیل گفتمان نشان داد که توسعه جامعه روستایی، کلان‌محور و مبتنی بر رویکردی از بالا به پایین است و بر پیشینه اقتصاد روستایی، کم‌رنگ بودن فرایند توسعه از پایین، بخشی‌نگری و عمران روستایی دلالت دارد. رضانی کیاسج محله و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای به روش ترکیبی نشان دادند که تخریب محیط بیولوژیک به دلیل عملیات لای‌روبی، خاک‌برداری و خاک‌ریزی، تردد وسایل نقلیه سنگین و آلودگی آب، از جمله پیامدهای منفی محیط‌زیستی احداث بندر چمخاله است که عمدتاً اثرات نامطلوب چنین طرح‌های توسعه‌ای بر جوامع محلی است. سعدی و عواطفی‌اکمل (۱۳۹۷) در پژوهشی کمی دریافتند که توسعه‌نیافتگی و اقتصادی‌نبودن کشاورزی، اجرای نادرست برنامه‌های عمران روستاها، توسعه شهرها و تمایل جوانان روستایی به مشاغل غیرکشاورزی در شهرها از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تغییر کاربری اراضی کشاورزی در نواحی روستایی همدان هستند. نتایج مطالعه کیفی قاسمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۳) نشان داد که الگوی غالب در برنامه‌های توسعه روستایی، نگرش توسعه دولت‌محور است که با ایجاد وابستگی به دولت و ایجاد روحیه مصرف‌گرایی، نیاز محور کردن روستاییان و استقبال نکردن همه‌جانبه از مشارکت روستاییان در توسعه و عمران روستایی، روستاییان را دچار انزوای اقتصادی و اجتماعی کرده و اعتماد آن‌ها به دولت کم‌رنگ شده است. نتایج مطالعه اعظم^۱ (۲۰۱۶) درباره تأثیر تخریب محیط‌زیست بر رشد اقتصادی نشان داد که تخریب محیط‌زیست تأثیر منفی معناداری بر رشد اقتصادی دارد. طبق نتایج پژوهش پیمایشی دوان^۲ و همکاران (۲۰۲۲) اعتماد اجتماعی تأثیر مثبت معناداری بر نگرش حفاظتی خانوارهای روستایی در چین دارد؛ همچنین نتایج مطالعه پنگ^۳ و همکاران (۲۰۲۲) نشان داد که حفاظت از محیط‌زیست در بلندمدت می‌تواند زیرساخت‌های توسعه اقتصادی را بهبود بخشد؛ از این رو توسعه محیط‌زیستی و اقتصادی در ارتقای توسعه اقتصادی سبز هماهنگ‌تر می‌شود.

1. Azam
2. Duan
3. Peng

مطالعات نشان می‌دهند که حفظ محیط‌زیست در برنامه‌های عمران و توسعه‌ای بایستی در اولویت باشد، اما اغلب اجرای آن پیامدهای مخربی برای طبیعت داشته است. منابع طبیعی بستری برای توسعه است و برنامه‌های توسعه‌ای (شکل نامطلوب آن) در تخریب محیط‌زیست عاملی گریزناپذیر است، اما در بستر جامعه روستایی عوامل مهم دیگری که ممکن است برخاسته از فرایند برنامه‌های توسعه اجتماعی باشد، موجب شده است تا رفتارهای مخرب شکل بگیرد که باید در تحلیل مشکلات محیط‌زیستی برجسته شود؛ بنابراین لازم است چگونگی نقش و اثر توسعه اجتماعی به‌عنوان مفهوم تعدیلی شاخص‌های عینی برخورداری با توجه به زمینه اجتماعی جامعه روستایی، بررسی شود تا حین مطالعه ابعاد آن نیز به‌وضوح مشخص شود؛ همچنین تاکنون مطالعه‌ای با تمرکز بر مفهوم مذکور - نه در بخش تحقیقات و نه در مناطق مدنظر این تحقیق به‌ویژه با روش کیفی اجرا شده در این پژوهش - انجام نشده است؛ به همین دلیل در این پژوهش قصد بر آن است تا چگونگی اثرات توسعه اجتماعی بر رفتارهای محیط‌زیستی این مناطق روستایی مطالعه شود.

۳. چارچوب نظری

از جمله رویکردهای نظری برای توضیح رفتارهای محیط‌زیستی، نظریه ارزش‌های مادی/فرامادی اینگلهارت است. این نظریه به این موضوع پرداخته است که چگونه امنیت فیزیکی، امنیت اقتصادی، آموزش و اطلاعات به‌عنوان چهار رکن اصلی تغییر ارزشی-فرامادی در جوامع (اینگلهارت^۱، ۱۹۷۷؛ اینگلهارت و همکاران، ۲۰۱۷) به تغییرات اجتماعی گسترده در سطح جامعه منجر خواهند شد؛ همچنین مطابق آن، دغدغه محیط‌زیستی و مشارکت در فعالیت‌های محیط‌زیستی از جمله پیامدهای فرامادی‌گرایی است. اینگلهارت تصریح می‌کند که شرایط زمینه‌ای یک جامعه، بسترهای لازم را برای رفتارهای محیط‌زیستی فراهم می‌کند که بنیادی‌ترین آن‌ها توسعه اجتماعی-اقتصادی است. وی تحول فرهنگی در رفتارهای محیط‌زیستی را به سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی جامعه پیوند می‌دهد و اظهار می‌کند که توسعه اقتصادی-اجتماعی ارزش‌های جامعه را شکل می‌دهد و شاخص قدرتمندی از پیش‌بینی نظام ارزشی هر جامعه است (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۹۴: ۱۲۰-۱۱۹)؛ بنابراین از اولویت علی برخوردار بوده (همان، ۴۸) و از ملزومات است (همان، ۵۰)؛ زیرا بر اوضاع زندگی افراد تأثیر می‌گذارد؛ اساس زندگی مادی و ساختار اجتماعی جامعه را دگرگون می‌کند (همان، ۴۹) و تغییرات بنیادی را ایجاد می‌کند. از جمله اثرات رهاينده توسعه اجتماعی عبارت‌اند از: رشد اقتصادی، رشد سطوح دانش و گسترش ارتباطات جمعی و افزایش دانش که منابع شناختی مردم را درباره مسائل محیط‌زیستی افزایش می‌دهد (همان، ۵۱). حفظ محیط‌زیست به‌عنوان یک ارزش فرهنگی فرامادی، به‌شدت از توسعه اقتصادی-اجتماعی تأثیر می‌پذیرد (اینگلهارت، ۱۳۸۱: ۱۰۲). در واقع، پیش‌شرط اصلی دغدغه محیط‌زیستی و تغییر رفتارهای محیط‌زیستی، توسعه اقتصادی-اجتماعی یک جامعه دانسته می‌شود. در این راستا، نظریه تغییر ارزشی بر دو فرضیه کلیدی مبتنی است:

(۱) فرضیه کمیابی^۲: اولویت‌های فرد بازتاب محیط و اوضاع اجتماعی-اقتصادی وی است (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۹۴: ۱۴۱؛ اینگلهارت، ۱۳۹۵: ۷۵)؛

(۲) فرضیه اجتماعی‌شدن^۳: رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست به‌عنوان بخشی از دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی، تاحدزیادی بازتاب اجتماعی‌شدن عادات و نگرش‌های پایدار هستند (همان؛ اینگلهارت، ۱۳۸۱: ۱۱۰).

1. Inglehart
2. Scarcity Hypothesis
3. Socialization Hypothesis

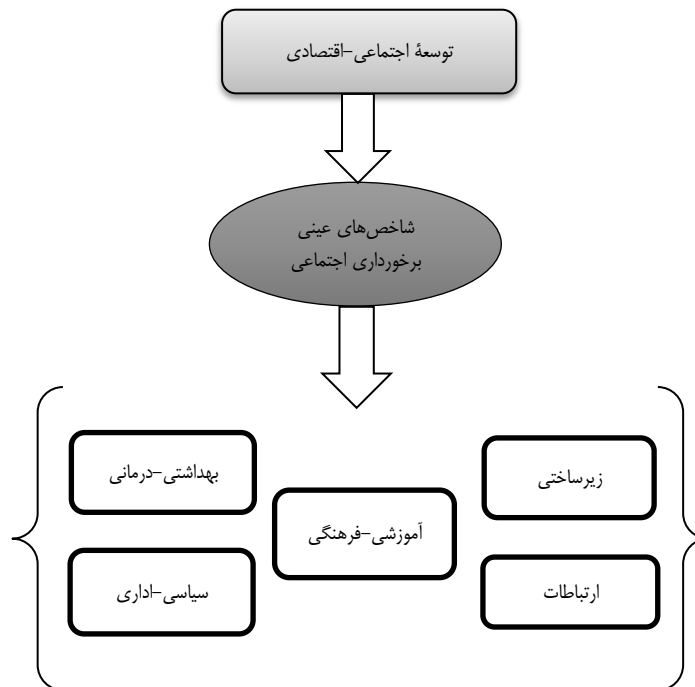
علاوه بر این، توسعه اجتماعی-اقتصادی با تأمین نیازهای مادی و اجتماعی مردم موجب آن چیزی می‌شود که «امنیت سازنده»^۱ نام دارد (اینگلهارت، ۱۳۹۵: ۱۸۶). وقتی که امنیت اجتماعی-اقتصادی مردم افزایش می‌یابد، معمولاً نگرش‌های فرامادی گرایانه‌تری را اتخاذ می‌کنند (اینگلهارت، ۱۹۹۰؛ اینگلهارت، ۱۹۹۷)؛ درباره محیط‌زیست دغدغه دارند (اکلوند^۲، ۲۰۱۲: ۳) و درمقابل خطرات محیط‌زیستی بسیار حساس‌ترند (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۹۴: ۶۳)؛ همچنین توسعه اجتماعی-اقتصادی توانایی‌های شناختی مردم را بسط می‌دهد (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۹۴: ۵۲-۵۱) و افراد از لحاظ شناختی و اطلاعاتی به استقلال فکری می‌رسند. درواقع، منابع اقتصادی، شناختی و اجتماعی، منابع «اجتماعی-اقتصادی» را شکل می‌دهند. توسعه اجتماعی-اقتصادی هر سه نوع منبع مذکور را از طریق رشد درآمدها و سطوح تحصیلی و تنوع کنش متقابل انسانی افزایش می‌دهند (همان: ۲۰۸)؛ همچنین در وضعیت تحقق توسعه اجتماعی-اقتصادی در جامعه، تنزل مطلوبیت نهایی جبرگرایی اقتصادی^۳ (در سطح اجتماعی) روی می‌دهد (اینگلهارت، ۱۳۹۵: ۲۸۳)؛ رویدادی که به موجب آن کمیابی اقتصادی کاهش می‌یابد و فعالیت‌های اقتصادی زندگی اجتماعی، محدودیت‌های اجتماعی برای حفاظت از محیط‌زیست را به‌طور بی‌سابقه‌ای کاهش می‌دهد (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۹۴: ۶۰)؛ بنابراین مسائل غیراقتصادی اهمیت روزافزون می‌یابد (اینگلهارت، ۱۳۹۵: ۳۲۴) و کیفیت محیط‌زیست مهم دانسته می‌شود؛ این امر ممکن است از یک‌سو بازتاب آگاهی روزافزون درباره مخاطرات محیط‌زیستی پیرامون باشد و این موضوع که طبیعت نباید صرفاً برای اهداف اقتصادی بهره‌برداری شود؛ بلکه محیط‌زیست پایدار به شیوه زندگی مربوط می‌شود. ازسوی دیگر، بازتاب آگاهی روزافزون درباره این موضوع باشد که امروزه محیط پاکیزه بیش از آنکه با ثروت و درآمد در ارتباط باشد، به شیوه زندگی مربوط می‌شود که این امر ممکن است نتیجه فرهنگ‌پذیری در جامعه باشد؛ به این ترتیب، طبق نظریه‌های اینگلهارت (و ولزل، ۱۳۹۴)، توسعه اجتماعی به‌عنوان نیروی مولد تغییر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان، بنیادی‌ترین عامل در پیدایش محیط‌زیست‌گرایی در قالب ایجاد زمینه‌های فرهنگی و الگوهای رفتاری حفاظت از محیط‌زیست است که موجب ایجاد تغییراتی در ارزش‌های منشأ رفتارهای محیط‌زیستی می‌شود. پیرو چنین دیدگاهی، مفهوم تعدیل‌یافته «شاخص‌های عینی برخورداری توسعه اجتماعی» چارچوب مفهومی (شکل ۱) این مطالعه است که از مفهوم توسعه اجتماعی به‌عنوان درون‌مایه اصلی نظریه اینگلهارت اقتباس شده است.

1. Formative Security

2. Eklund

3. Economic Determinism Diminishing Marginal Utility

شکل ۱. چارچوب مفهومی

۴. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به شیوه کیفی از نوع تحلیل محتوای کیفی قیاسی جهت‌دار انجام شد که در آن آغاز تحقیق با نظریه است (محسنی تبریزی و سلیمی، ۱۳۹۱: ۱۴۱؛ ازکیا و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۰۰؛ ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۴) و متن تحلیل‌شده، در قالب مقولات و مؤلفه‌های تعریف‌شده از قبل براساس یک چارچوب مفهومی پیشنهادی تحلیل می‌شود (حسینی و وجدانی، ۱۳۹۶: ۳۳). این چارچوب مفهومی می‌تواند از نظریه اتخاذ شود و براساس آن «پرسش‌های پژوهش، مفاهیم و مقولات مشخص می‌گردد» (ازکیا و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۷۶). در این تحقیق نیز بر مبنای نظریه ارزش‌های فرامادی اینگلهارت، مقوله‌سازی و مشخص کردن مؤلفه‌های عینی هر مقوله برای جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها در راستای توضیح و تحلیل مفهوم تعدیلی برگرفته از نظریه اینگلهارت صورت گرفت؛ همچنین چون هدف ما نظریه‌آزمایی نیست، به جای فرضیه‌سازی، با طرح پرسش‌هایی فرایند پژوهش ادامه یافت. ذکر این نکته ضروری است که در این تحقیق با توجه به ماهیت نوع روش کیفی؛ تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار، شاخص‌های عینی برخورداری اجتماعی نه با هدف سنجش یک متغیر کلان کمی، بلکه به‌عنوان نقطه آغازینی برای طرح سؤالات و ورود به میدان تحقیق در نظر گرفته شد. شیوه جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها به صورت حرکت از قیاس به سوی استقرا بود. ابتدا از نظام مقوله‌ای قیاسی استفاده شد؛ یعنی از مفهوم «توسعه اجتماعی» به‌عنوان درون‌مایه اصلی نظریه اینگلهارت استفاده شد. سپس مفهوم «شاخص‌های عینی برخورداری توسعه اجتماعی» به‌عنوان چارچوب مفهومی تعدیل‌یافته به کار گرفته شد و با قرارگرفتن در زمینه، داده‌ها گردآوری شدند. درواقع، براساس تحلیل محتوای قیاسی جهت‌دار، مفهوم تعدیلی برگرفته از نظریه اینگلهارت در جامعه روستایی، خاص شد. درنهایت، طی فرایندی

رفت و برگشتی بین مفهوم عمده و داده‌ها و آشکارشدن تعامل بین آن‌ها، مقولات و کدها استخراج شد و در نهایت از رویکرد استقرایی برای تحلیل داده‌ها بهره گرفته شد. مناطق تحقیق شده، روستاهای سه شهرستان تالش، رضوان‌شهر و ماسال واقع در غرب استان گیلان بودند که در مجموع ۱۸ دهستان، ۵۸۹ روستا با تعداد جمعیت ۱۹۳۶۳۸ نفر (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۹۵) داشتند. روستاییان، کارشناسان و مسئولان اداره‌های منابع طبیعی و آبخیزداری، سازمان حفاظت محیط‌زیست، مدیریت جهاد کشاورزی، فرمانداری، بخشداری، شورای اسلامی و دهیاری جامعه مطالعاتی این تحقیق را تشکیل دادند. به روش غیراحتمالی از نوع نمونه‌گیری هدفمند، از میان افراد ۲۰ سال و بیشتر، دارای خاستگاه روستایی و با در نظر گرفتن اینکه «چه کسانی برای پاسخگویی مناسب‌اند» (بیکر، ۱۳۹۲: ۱۸۹) و به مصاحبه با محقق تمایل داشتند، با ۴۲ نفر مصاحبه نیمه‌ساخت یافته انجام شد (جدول ۱). اشباع نظری، ملاک حجم نمونه‌گیری تا رسیدن به ذکر مطالب تکراری و مشابه از سوی مصاحبه‌شوندگان بود. مصاحبه‌ها در تابستان ۱۴۰۰ انجام شد.

جدول ۱. مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

متغیرهای زمینه‌ای	شرح	تعداد
سن	۲۰-۲۹	۴
	۳۰-۳۹	۱۵
	۴۰-۴۹	۱۳
	۵۰-۵۹	۸
	۶۰ و بیشتر	۲
مقطع تحصیلی	فوق‌دیپلم و کمتر	۶
	کارشناسی	۲۰
	کارشناسی‌ارشد	۱۰
	دکتر	۶
وضعیت اشتغال	شاغل	۳۷
	خانه‌دار-دانشجو	۵
جنسیت	زن	۱۵
	مرد	۲۷
جمع		۴۲

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

از مجموع ۴۲ نفر از مشارکت‌کنندگان در این پژوهش، ۱۵ نفر زن و ۲۷ نفر مرد بودند. تقلیل داده‌ها براساس مقوله‌بندی و کدگذاری وابسته به هر مقوله صورت گرفت. تحلیل داده‌ها براساس تکنیک تحلیل محتوای کیفی صورت گرفت که با واکاوی مفاهیم و اصطلاحات درون‌متنی داده‌ها، الگوهای نهان آشکار شد. با خواندن متن مصاحبه‌ها، ابتدا کدهای اصلی مشخص شد و سپس متعاقب فرایند کدگذاری، مقولات اصلی و زیرمقولات وابسته تشخیص داده شد. بعد از آن، با ارجاع مکرر به داده‌های متنی، شناسایی روابط قاعده‌مند بین کدها، مقولات، زیرمقولات با چارچوب مفهومی بسط داده شد. طی تحلیل داده‌ها، معرف‌های جدید وابسته به مفهوم نیز شناسایی و صورت‌بندی شد. فرایند تحلیل در خلال تشریح کدها و مقولات وابسته به هر کدام صورت گرفت. اعتبار تحقیق به دو شیوه حاصل شد: «باورپذیرکردن گزینشی»؛ یعنی مستدل کردن متن با

نقل قول‌هایی پذیرفتنی (فلیک، ۱۳۹۹: ۴۱۰) که موارد متعددی از نقل قول‌ها در خلال تحلیل یافته‌ها ذکر شد؛ «ارزیابی اعتبار به روش ارتباطی» (همان: ۴۱۵) از طریق کنترل یا اعتباریابی توسط اعضا تأیید شد. بعد از تفسیر و تحلیل داده‌ها، با مراجعه مجدد به مصاحبه‌شوندگان از آن‌ها خواسته شد تا گزاره‌ها و یافته‌های کلی را ارزیابی کنند و درباره صحت آن نظر دهند.

در تحقیق حاضر، از دو مفهوم اساسی استفاده شده که به صورت زیر تعریف شدند:

الف. مفهوم رفتارهای محیط‌زیستی: هر رفتاری که در ارتباط با محیط‌زیست باشد و بر آن تأثیر بگذارد، رفتار محیط‌زیستی دانسته می‌شود (کراجهانزل^۱، ۲۰۱۰). رفتارهای محیط‌زیستی نشان‌دهنده چگونگی کنش و برخورد افراد با محیط‌زیست است. رفتارهای محیط‌زیستی مجموعه مشاهده‌شده‌ای از کنش‌هایی است که افراد هنگام استفاده از منابع طبیعی و حضور در طبیعت انجام می‌دهند. رفتارهای محیط‌زیستی به دو نوع کلی دسته‌بندی می‌شود: رفتارهای حفاظت و مخرب؛ اگر این رفتار در جهت حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی باشد، آن را رفتار طرفدار محیط‌زیستی می‌نامند؛ همچنین «هر رفتاری که منجر به تخریب منابع طبیعی و آسیب به محیط‌زیست شود را رفتارهای مخرب محیط‌زیست می‌گویند» (وایت^۲، ۲۰۱۱، به نقل از میرمحمد تبار و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۱)؛

ب. مفهوم توسعه اجتماعی-اقتصادی: توسعه اقتصادی یعنی کاربرد منابع تولیدی به نحوی که موجب رشد مداوم درآمد سرانه در یک جامعه شود؛ همچنین فرایندی است که طی آن شالوده‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه دگرگون می‌شود و حاصل این دگرگونی، تغییراتی در زمینه‌های تولیدی، توزیع و الگوهای مصرف جامعه خواهد بود. توسعه اقتصادی متضمن توسعه اجتماعی و ترقی جامعه است (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۷: ۱۸). در توسعه اجتماعی به مثابه کل یکپارچه، هم توسعه اقتصادی لحاظ می‌شود و هم انواع توسعه را در بر می‌گیرد. توسعه اجتماعی را می‌توان هم مجموعه دگرگونی‌های ساختاری در ساختارهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه تلقی کرد و هم یکی از پیامدهای توانایی و ظرفیت جامعه در سامان‌دهی به توانمندی انسان‌ها و منابع مولد برای مواجهه با فرصت‌ها و چالش‌های پیش رو در نظر گرفت. توسعه اجتماعی نشان‌دهنده تغییر در مؤلفه‌های اساسی زندگی انسان از جمله کاهش فقر، کاهش بیکاری، افزایش درآمد و به‌طور کلی رسیدن به ارزش‌های مطلوب زندگی اجتماعی است (باقری بنجار و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۰). توسعه اجتماعی با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوند تنگاتنگ دارد و در ابعاد عینی بیشتر ناظر بر بالابردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد وضعیت مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و چگونگی گذراندن اوقات فراغت است. توسعه اجتماعی در پی ایجاد بهبود وضعیت اجتماعی افراد یک جامعه است (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۷: ۱۹)؛ به عبارت ساده‌تر، توسعه اقتصادی-اجتماعی به برخورداری اقتصادی-اجتماعی اشاره دارد و شامل شاخص‌هایی نظیر درآمد، اشتغال، امنیت، بهداشت، آموزش، مسکن (ازکیا و ایمانی، ۱۳۸۷: ۸) است؛ همچنین بهبود زیرساخت‌ها و تسهیلات زیربنایی و خدماتی ضروری مانند برق، آب، حمل‌ونقل و خدمات بانکی، افزایش بهره‌وری از خدمات بهداشتی و درمانی، برخورداری از آموزش، افزایش رضایت و امنیت شغلی، افزایش ارتباطات اجتماعی را (همان: ۳۷۱) در بر دارد. در این تحقیق، معرف‌های شاخص‌های عینی و کمی توسعه اجتماعی در نقاط روستایی برخوردار در جدول (۲) ذکر شده‌اند.

جدول ۲. معرف‌های شاخص‌های عینی برخورداری اجتماعی-اقتصادی در نقاط روستایی

معرف‌ها	شاخص‌های برخورداری اجتماعی-اقتصادی
طرح هادی، طرح سامان‌دهی عشایر، آب شرب، گاز، برق، جاده	زیرساختی
نیروگاه برقی، سد مخزنی، نواحی و کارخانه‌های صنعتی	
مهدکودک، دبستان، راهنمایی، دبیرستان، هنرستان، کتابخانه عمومی	آموزشی-فرهنگی
مرکز بهداشتی درمانی، خانه بهداشت، پایگاه بهداشت روستایی، سامانه جمع‌آوری زباله، وضعیت فاضلاب روستایی، وضعیت رودخانه و جنگل	بهداشتی-درمانی
شورای روستایی، دهیاری، پاسگاه نیروی انتظامی، مرکز خدمات کشاورزی، مروج کشاورزی، شرکت تعاونی روستایی	سیاسی-اداری
مخابرات، فناوری، اینترنت	ارتباطات

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

۵. یافته‌های پژوهش

اطلاعات جدول ۳، چارچوب مفهومی تعدیل‌یافته و مجموعه مقولات و کدهای وابسته را نشان می‌دهد که ضمن بیان وضعیت روستاهای برخوردار از شاخص‌های عینی توسعه اجتماعی، بیانگر چگونگی اثرات توسعه اجتماعی در نواحی روستایی برخوردار بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان نیز است. یازده کد، نه زیرمقوله و چهار مقوله اصلی از مجموع یافته‌های جدول ۳ استخراج شد.

جدول ۳. چارچوب مفهومی چگونگی اثرات توسعه اجتماعی-اقتصادی بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان

مفهوم تعدیل‌یافته	مقوله	زیرمقوله	کد
شاخص‌های عینی توسعه اجتماعی-اقتصادی	۱. امکانات و خدمات توسعه‌ای	توسعه زیرساخت‌های فیزیکی-کالبدی روستایی	۱. شاخص‌های برخوردار:
			شاخص‌های زیرساختی روستاهای برخوردار؛ امکانات آبادی؛ طرح هادی روستایی؛ بیش از ۳۳۵ روستا دارای طرح هادی؛ ۸۰۱ روستا دارای واحد آموزشی-فرهنگی؛ ۲۴۶ روستا دارای واحدهای مختلف بهداشتی و درمانی؛ ۶۷۱ روستا برخوردار از شاخص سیاسی-اداری از جمله شورای روستایی و دهیار، پاسگاه نیروی انتظامی، مرکز خدمات بخش کشاورزی، مروج کشاورزی، شرکت تعاونی روستایی؛ ۸۳/۶ نقاط روستایی دارای آب شرب بهداشتی؛ ۹۳/۵ دارای گاز؛ ۱۰۰ درصد دارای برق؛ حدود ۵۰ درصد دارای جاده آسفالت‌شده؛ ۱۹۸ روستا برخوردار از شاخص ارتباطات: مخابرات، فناوری و اینترنت؛ دو نیروگاه برقی مستقر در دو روستا؛ سرمایه‌گذاری‌های عمرانی براساس موقعیت منابعی موجود در نقاط روستایی مانند پروژه نیروگاه سیکل ترکیبی پره‌سر در روستای ساحلی رودکنار؛ نخستین نیروگاه تجدیدپذیر برق آبی کشور در روستای سینه‌هونی تالش؛ تسطیح و یکپارچگی اراضی کشاورزی حاشیه نیروگاه؛ گسترش نواحی صنعتی در حواشی روستاها؛ ناحیه صنعتی تالش در روستای کشلی خطبه‌سرا؛ شهرک صنعتی در روستای گنگسر اسالم؛ شهرک صنعتی سکام در روستای پونل رضوان‌شهر؛ ناحیه صنعتی ماسال در روستای کیش‌خاله؛ احداث سازه‌ها و سوله‌های صنعتی در درون روستاها؛ شرکت صنایع چوب و کاغذ-چوکا؛ شرکت سفارود؛ صنایع چوب اسالم؛ طرح سامان‌دهی عشایر؛ ضمیمه کردن روستاهای حاشیه به شهر؛ گسترش فیزیکی شهرها؛ اولویت عمران روستایی در بخش کشاورزی؛ سد مخزنی سفارود با هدف تأمین آب‌های آشامیدنی و کشاورزی؛ امکان دسترسی به مناطق گردشگری؛ گسترش مناطق گردشگری روستایی

مفهوم تعدیل یافته	مقوله	زیرمقوله	کد
۲. ماهیت طرح‌های عمرانی	۳. ضعف‌های طرح‌های عمرانی	برنامه‌های عمرانی متمرکز	۲. خصلت بیرونی: سیاست‌های عمران و آبادانی مرکز محور؛ راهبرد توسعه مبتنی بر برنامه‌ریزی از بالا و متمرکز؛ توسعه منبع‌گرا و نبود توسعه مبتنی بر مسئله‌گرایی در جامعه روستایی؛ تأکید بر توسعه فضایی-کالبدی؛ مدیران غیربومی
			۳. تقویت نکردن نظام بهره‌برداری خانوادگی: بخش تولیدات زراعی؛ واگذاری اراضی زراعی؛ کاهش اراضی زراعی تولیدی در روستاهای دارای تأسیسات نیروگاهی؛ کم‌شدن تولیدات؛ ورود نیافتن کشت مکانیزه در اراضی تسطیح‌شده؛ توسعه نیافتن کشاورزی مدرن؛ غلبه کشت سنتی؛ هدررفت آب؛ ایجاد نشدن فرصت‌های شغلی در درون روستا؛ بیکاری نیروی کار بومی؛ فقدان برنامه‌ریزی جامع برای بهره‌برداری بهینه از منابع آب-خاک در بخش کشاورزی؛ غفلت از محصولات فرعی؛ بخش تولیدات دامی؛ نبود برنامه‌های حمایتی جامع از محصولات جامعه عشایری؛ تقویت نشدن تعاونی‌های روستایی-عشایری؛ ارائه نشدن خدمات پشتیبانی از قبیل تأمین نهاده‌ها، علوفه، بازاریابی محصولات تولیدی دامداران؛ غلبه دامپروری سنتی؛ مجهز نشدن مناطق دامداری به تسهیلات زیربنایی؛ غفلت از توسعه و ایجاد زیربنای فرصت‌های شغلی درون روستا؛ نبود زیرساخت‌های کسب‌وکار روستایی؛ توسعه نیافتن مشاغل خانگی؛ ایجاد نشدن و توسعه نیافتن کارگاه‌های کوچک تولیدی-صنایع دستی؛ توسعه نیافتن دامپروری صنعتی؛ بی‌توجهی به سازوکارهای جذب سرمایه در محیط روستایی
			۴. غفلت از توسعه برخی طرح‌های زیربنایی ضروری: اجرائشدهن جامع و فراگیر طرح‌های آبخیزداری و نبود مدیریت منابع آبی زیرزمینی؛ غفلت از برنامه‌ریزی برای بهره‌برداری از پساب‌ها و آب‌های برگشتی و زه‌آب‌های کشاورزی؛ ایجاد نشدن زیرساخت‌های آگوی فاضلاب روستایی؛ غفلت از احداث کارخانه بازیافت زباله و نخاله و تولید کمپوست؛ فقدان بازسازی امکانات عمرانی در معرض استهلاک؛ جامع‌نبودن خدمات‌رسانی عمرانی در مناطق دوردست؛ اجرائشدهن طرح‌های عمرانی-توسعه‌ای برای مناطق عشایری، کوه‌نشین و جنگل‌نشین؛ توسعه نیافتن اصول و ملزومات گردشگری روستایی؛ توسعه نیافتن زیربنای مدیریتی روستایی؛ توسعه نیافتن فناوری‌های روز ارتباطی برای حفاظت از منابع طبیعی
			۵. تقویت نشدن منابع انسانی محلی و بومی: کارشناسی نشدن ایجاد فرصت‌های شغلی؛ بیکاری؛ به‌کارنگرفتن نیروی کار بومیان در نیروگاه‌های احداث شده در روستاها؛ بی‌توجهی به اشتغال‌زایی برای نیروی انسانی بومی؛ استخدام نشدن نیروی کار بومی در نواحی صنعتی؛ استفاده نشدن از نیروهای انسانی بومی در ادارات منطقه‌ای و محلی و هنگام اجرای برنامه‌های توسعه‌ای؛ مدیران غیربومی و نیروی انسانی شهری و شهرنشین در ادارات؛ آموزش‌ندادن بهره‌برداران بومی؛ اجرایی نشدن برنامه‌های آموزشی سازمان‌های مسئول به دلایل مسائل درون‌سازمانی؛ فقدان توازن توسعه با افزایش جمعیت روستایی؛ برنامه‌های توسعه براساس مطالبات مردم محلی نبوده است.
			۶. غفلت از تهدیدات محیط‌زیستی طرح‌های توسعه‌ای کارشناسی نشدن عواقب محیط‌زیستی؛ لحاظ نکردن ظرفیت اکولوژیک منطقه در برنامه‌ریزی برای عمران روستایی؛ فقدان مطالعات بومی-محلی؛ بی‌برنامگی در برداشت از
			۷. کمبودهای زیرساختی-نظارتی
۸. نابودی طبیعت			

مفهوم تعدیل یافته	مقوله	زیرمقوله	کد
			منابع طبیعی روستایی برای توسعه شهری؛ انتقال فشار قوی؛ نبود نظارت بر دفع ناصحیح فاضلاب‌های صنعتی؛ رعایت نشدن ضوابط محیط‌زیستی از سوی شرکت چوکا؛ آسیب‌های محیط‌زیستی ناشی از فرسوده‌بودن تجهیزات شرکت چوکا؛ نبود نظارت سازمان محیط‌زیست بر روند کارخانه مذکور؛ شرکت شفاورد و تخریب گسترده درختان کهن
		چالش‌های تولیدات روستایی	۷. تقویت نشدن خوداتکایی؛ روستا دیگر یک واحد تولیدی مستقل و خودکفا نیست؛ بهره‌وری کم تولیدات روستایی؛ ناکارآمدی نظام بهره‌برداری زراعی خانوادگی؛ غفلت از توسعه ظرفیت‌های فرهنگی و تولیدات جانبی؛ ناامنی در حوزه‌های فعالیت‌های اقتصادی به‌ویژه در بخش کشاورزی؛ کم‌بودن بهره‌وری تولیدات روستایی؛ کم‌بودن درآمد روستایی؛ زیادبودن هزینه‌های کشت در روستا؛ به‌صرفه‌نبودن کشت برنج؛ گسترش تغییر کاربری اراضی زراعی؛ افزایش مصرف‌گرایی در روستاها
		چالش‌های زیست‌عشایری	۸. طرح سامان‌دهی؛ تغییرات الگوی زیستی؛ تغییرات ساختاری-اجتماعی جامعه عشایری در اثر اسکان اجباری؛ واگذاری اراضی به دولت و نداشتن حق مالکیت؛ تغییر شیوه زیست و معیشت؛ افول دامداری؛ کاهش تولیدات دامی؛ گسترش حاشیه‌نشینی؛ نادیده‌گرفتن منابع درآمدی و راهکارهای ایجاد اشتغال بعد از اسکان در برنامه سامان‌دهی؛ بیکاری جوانان عشایری؛ صرفاً دستخوش تحرک مکانی‌شدن؛ تحرک شغلی و آموزشی ناموفق؛ برخوردارنبودن از تسهیلات رفاهی؛ نارضایتی اسکان‌یافته‌گان؛ بازگشت به معیشت دامپروری؛ گسترش نیمه یک‌جانشینی-نیمه‌کوچ‌نشینی؛ تمایل به اسکان خودانگیخته و خودجوش در اثر رابطه با شهر؛ ایجاد مشاغل کاذب؛ افزایش کلبه‌ها و دکه‌های فصلی در مسیرهای پرگردشگر؛ گسترش زمین‌خواری، قاچاق چوب، ویلاسازی؛ ترک روستا
		پدیده خام‌شهر	۹. نابرابری توسعه‌ای؛ توسعه فیزیکی شهرها؛ گسترش طولی شهر؛ الحاق نقاط روستایی حاشیه به شهر؛ توسعه‌نیافتگی شاخص‌های توسعه در روستاها به‌موازات توسعه این شاخص‌ها در شهر؛ نابرابری شهر و روستا به‌لحاظ داشتن امکانات؛ جایگاه جمع‌آوری و روتینگ حمل زباله؛ تقابل روستا-شهر در برخورداری از امکانات یک جامعه شهری؛ کوچک‌شدن روستاها؛ محدودشدن زندگی روستایی؛ تغییر ساختار جامعه روستایی؛ تغییر ساختاری-کارکردی؛ محدودشدن زندگی روستایی
		توسعه بدون مشارکت بومیان	۱۰. نبود مشارکت بومی‌محور؛ غفلت از رویکردهای مشارکتی در برنامه‌های توسعه؛ مشارکت‌نداشتن مردم در مراحل تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های عمرانی؛ انتظار از مردم برای حفظ پروژه‌های عمرانی
۴. حلقه مفقوده توسعه	توسعه‌نیافتگی فرهنگ محیط‌زیستی		۱۱. نبود نهادینه‌سازی فرهنگ محیط‌زیستی غفلت از برنامه‌های فرهنگ‌سازی آحاد جامعه و همه اقشار؛ نبود زیرساخت‌های آموزش فرهنگ حفاظت از طبیعت؛ غفلت از ایجاد و ترویج الگوهای فرهنگی مناسب؛ بی‌توجهی جدی به ایجاد فضاهای آموزشی در سطح روستا؛ غفلت از الگوسازی حفاظت از محیط‌زیست؛ توجه به آموزش حفظ طبیعت جزو برنامه‌های توسعه عمرانی نیست؛ غفلت از خدمات آموزشی-پرورشی محیط‌زیستی؛ آموزش‌ندیدن واحدهای تولیدی-معیشتی

مفهوم تعدیل یافته	مقوله	زیرمقوله	کد
			غالب؛ هدف از ایجاد شاخص‌های آموزشی-بهداشتی، افزایش سواد عمومی، آموزش سواد خواندن و نوشتن و بهره‌مندی جمعیت روستایی از خدمات بهداشت همگانی است؛ تأثیرنداشتن امکانات موجود آموزشی-بهداشتی و اداری بر ذهنیت مردم؛ غفلت از آموزش بهداشت محیط از سوی خانه‌بهداشت؛ فقدان فرهنگ‌سازی برای گردشگران؛ نادیده گرفته شدن حفظ محیط‌زیست از سوی مسئولان و مردم؛ ایجادنشدن فرهنگ و نشر تفکر محیط‌زیستی؛ غفلت از برنامه‌های جامع آموزش محیط‌زیستی مدیران روستایی؛ نبود امکانات زیربنایی آموزشی برای فرهنگ‌سازی؛ نبود آموزش صحیح و ضعف در فرهنگ‌سازی؛ توسعه‌نیافتن سمن‌های محیط‌زیستی؛ آموزش‌ندادن مسئولان و طراحان برنامه‌های عمرانی در راستای حفظ طبیعت؛ فقدان توانمندسازی محیط‌زیستی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

مقوله اول: امکانات و خدمات توسعه‌ای؛ این مقوله زیرمقوله «توسعه زیرساخت‌های فیزیکی-کالبدی روستایی» است و

کد ۱ را پوشش می‌دهد.

کد ۱ یعنی «شاخص‌های برخوردار»، نوع و میزان برخورداری روستاها و تعداد روستاهای برخوردار از نوع خدمات عمرانی و امکانات موجود در آبادی یعنی مهم‌ترین شاخص‌های توسعه از جمله طرح هادی، واحدهای آموزشی، بهداشتی، سیاسی-اداری، آب آشامیدنی سالم، برق، جاده و همچنین پروژه‌های زیربنایی عمرانی اجرا شده را که روستاهای مناطق تحقیق از آن بهره‌مند هستند، نشان می‌دهد. این اطلاعات بر پایه مهم‌ترین شاخص‌های کمی توسعه زیرساختی و اجتماعی-اقتصادی روستاهای برخوردار^۱ گردآوری شده است. بخش درخور توجهی از امکانات و خدمات توسعه‌ای بر پایه بعد کالبدی و موقعیت طبیعی روستاها تأسیس و اجرا شده است که در عمران روستایی، امری بدیهی و بنیادی است. از نظر آقای نادر، ۴۶ ساله، عضو شورای شهر رضوان‌شهر و دارای مدرک دکترای برنامه‌ریزی روستایی، «در توسعه کالبدی، برنامه‌ریزی برای توسعه با توجه به ابعاد مکانی و زمینه‌هایی چون موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های فضایی و کالبدی روستاها صورت می‌گیرد. اگر در روستایی یک طرح عمرانی اجرا شده است، این کار براساس ظرفیت منابعی همان روستا بوده است». به موارد مذکور باید به طرح‌هایی مانند طرح سامان‌دهی عشایر، پروژه تأمین آب شرب و کشاورزی شهرستان رضوان‌شهر با پروژه بزرگ در حال احداث سد سفارود، توسعه فیزیکی شهر و روستاها و گسترش اماکن گردشگری اشاره کرد. بدیهی است که به‌واسطه برخی از این پروژه‌های اجرایی، عمران بخش کشاورزی نیز مدنظر قرار گرفت؛ برای مثال با احداث نیروگاه سیکل ترکیبی در روستای رودکنار، اراضی زراعی پیرامون نیروگاه نیز تسطیح و یکپارچه شد؛ روندی که می‌تواند زمینه‌های تولیدات مبتنی بر کشت مکانیزه را افزایش دهد.

مقوله دوم: ماهیت طرح‌های عمرانی؛ این مقوله دربردارنده زیرمقوله «برنامه‌های عمرانی متمرکز» و کد ۲ است.

کد ۲ یعنی «خصلت بیرونی» بیانگر آن است که طرح‌های عمرانی اجرا شده در مناطق روستایی غالباً بر سیاست‌ها و برنامه‌ریزی مرکز محور، کلان محور و از بیرون و با رویکرد از بالا مبتنی است. به عقیده لایلا، ۴۵ ساله، دکترای جامعه‌شناسی و معلم، «برنامه‌های عمران روستایی از بالا به پایین است و سازمان‌های دولتی به‌عنوان متولیان توسعه عمران روستایی و مدیران غیربومی در رأس

۱. اطلاعات آماری برگرفته از فرهنگ آبادی‌های شهرستان تالش، رضوانشهر، ماسال (۱۳۹۲)

برنامه‌ریزی و اجراء براساس منابعی که جزو برنامه‌های توسعه‌ای هر دولتی بوده است، این برنامه‌ها را در سطح روستا پیاده کرده‌اند و اعتباراتی برای آن تخصیص داده شد و پیاده‌سازی اولیه برنامه‌های عمرانی؛ البته بعد از برنامه و تصمیمات مرکزی، براساس ظرفیت‌های منابع طبیعی روستاها بوده و لزوماً براساس مسائل مهم روستاها نبوده است؛ مثلاً در روستاهای ما، بخش کشاورزی مهم‌ترین مسئله است؛ به عبارت دیگر، منبع‌گرایی به دو صورت برنامه‌ریزی و تصمیم برای اجرا و همچنین بر پایه روستاهای برخوردار از نوع منابع طبیعی بوده است. از قرار معلوم، مسئله‌گرایی در برنامه‌ریزی برای عمران روستایی نادیده گرفته شده و توسعه حوزه فضای کالبدی روستاها بیشتر مدنظر بوده است. آقای تقی، ۷۲ ساله، کارمند بازنشسته شرکت سفارود، خانم نسرین، ۳۳ ساله و آقای جعفر، ۳۶ ساله که قبلاً دهیار نیز بوده است، عقیده دارند که «به‌واسطه وجود امکانات زیربنایی مانند جاده‌سازی، دسترسی به مناطق بکر طبیعی و تخریب و آلودگی به‌واسطه زباله‌پراکنی، بعضاً باعث بدترشدن وضعیت روستاها مانند جمع‌شدن زباله‌های شهری و... می‌شود».

مقوله سوم: ضعف‌های طرح‌های عمرانی؛ این مقوله شش زیرمقوله «کمبودهای زیرساختی-نظارتی»، «نابودی طبیعت»، «چالش‌های تولیدات روستایی»، «چالش‌های زیست‌عشایری»، «پدیده خام‌شهر» و «توسعه بدون مشارکت بومیان» و کدهای ۳ تا ۱۰ را در بر دارد.

کد ۳ «تقویت‌نشدن نظام بهره‌برداری خانوادگی» تصریح می‌کند که یکی از ضعف‌های برنامه‌های عمرانی به بخش کشاورزی و تولیدات جامعه روستایی برمی‌گردد. اولویت بسیاری از برنامه‌های عمرانی، بخش کشاورزی بوده است، اما این امر با توجه به اینکه در مناطق روستایی نوع نظام بهره‌برداری خانوادگی از اراضی زراعی غالب است، در عمل به تقویت آن منجر نشد. تأسیسات برخی از پروژه‌های عمرانی در اراضی زراعی احداث شد؛ مانند تأسیسات نیروگاهی سیکل ترکیبی پره‌سر در روستای رودکنار. با توجه به موقعیت این روستا که در کنار دریا قرار دارد، خریداری اراضی روستایی برای احداث نیروگاه برق از روستاییان اجتناب‌ناپذیر بود؛ در نتیجه برای تولیدات آینده سطح زیرکشت اراضی کاهش یافت؛ همچنین به‌واسطه همان نیروگاه، بقیه اراضی کشاورزی تسطیح شدند؛ یعنی امکان کشت مکانیزه وجود داشت، اما این امر در جامعه‌ای که هیچ‌گونه آشنایی و امکاناتی برای کشت مکانیزه در اختیار نداشت، موجب شد تولیداتش کاهش یابد. یکپارچگی اراضی زراعی در روستاهایی دارای پروژه‌های عمرانی عظیم راه‌اندازی شده و حاشیه جاده‌های ترانزیتی انجام شد، اما شالیزارهای همه روستاها تسطیح نشده است؛ یعنی هنوز کشت مکانیزه ممکن نیست و کشاورزی مدرن در همه مناطق روستایی تحقق نیافته است؛ همچنین برخی از روستاهای مجاور تحت‌تأثیر تسطیح اراضی در روستاها به یکپارچگی داوطلبانه اراضی خود مبادرت کردند؛ در صورتی که اصول بنیادی و علمی چگونگی تسطیح اراضی نادیده گرفته شد؛ زیرا کشاورزان اطلاعاتی در این زمینه نداشتند. برخی از این اقدامات خودسرانه با هدف ضمیمه کردن زمین‌های طبیعی مجاور به محدوده زراعی شخصی صورت گرفت، اما نوع کشت همچنان به روش سنتی باقی ماند. در کشت سنتی، قابلیت ضمیمه کردن اراضی طبیعی مجاور به محدوده ملک زراعی بیشتر است. ائتلاف منابع آبی در کشت سنتی هنوز به‌صورت چالش جدی ادامه دارد و همچون گذشته از پساب‌های کشاورزی بهره‌برداری بهینه نمی‌شود. مراکز جهاد کشاورزی نه‌تنها بر روند تسطیح و مدیریت منابع آبی در کشاورزی نظارت جامع ندارند، بلکه در روستاها نیز برای پیگیری استفاده بهینه از محصولات جانبی برنج یعنی کاه و کلش و واگذاری آن به بخش تولیدات دامی، به‌طور جدی اقدام نکرده‌اند. این موضوع درباره تولیدات جامعه عشایری نیز صدق می‌کند. برنامه‌های حمایتی از قبیل تأمین نهاده‌ها و علوفه و همچنین بازاریابی محصولات ناچیز است. دامداران روستایی با مشکلات کمبود نهاده‌های تولیدی به‌ویژه در فصول سرد سال مواجه هستند. با وجود اینکه تعاونی‌های روستایی-عشایری در سطح منطقه راه‌اندازی شده‌اند و اعضای شورا و دهیاران از آن به‌عنوان یکی از دستاوردهای برنامه‌های توسعه و عمران روستایی نام برده‌اند، تعامل بین آن‌ها برای پشتیبانی از

تولیدات هر دو بخش با مشکلات مالی و اعتباری مواجه است. طرح‌های اصولی برای بخش دامداری پیاده نشده است و همچنان در منطقه، دامداری سنتی رواج دارد که با اتکا به رویه‌های کهن معیشتی، تخریب منابع جنگلی و مرتعی را به دنبال دارد. آقای وحید، ۳۳ ساله و قرووق بان می‌گوید: «درخصوص پوشش جنگل با نابودی درختان به‌خصوص در فصل بهار روبه‌رو هستیم؛ مثل برگ نهال‌های جوان درخت خاس [یک نوع درختچه بومی] که برای تغذیه زمستانه دام استفاده می‌شود. اگر از بیرون، علوفه برای دامشان تأمین شود، خیلی از شاخه‌زنی‌های درختان کم خواهد شد و باعث احیای جنگل می‌شود. در فصل زمستان هم بازرسی مناطق جنگلی و کوهستانی کم است.» بیشتر جامعه دامداری که در ارتفاعات ساکن‌اند، از تسهیلات زیربنایی گاز و برق و مانند آن بی‌نصیب‌اند. محرومیت‌هایی که هم استفاده از منابع جنگلی برای تأمین سوخت را ناگزیر می‌کند و هم بسیاری از دامداران را به ترک این نوع معیشت سوق داده است، به کاهش تولیدات این بخش منجر شده است.

ازسویی، بخشی از ضعف برنامه‌های عمرانی به نبود زیرساخت‌های کسب‌وکار روستایی و ایجادنشدن زیربنای فرصت‌های شغلی درون روستاها مربوط است. به عقیده رستم، ۴۹ ساله و از اعضای هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی گیلان، «در جامعه روستایی، زیرساخت‌های لازم برای درآمدزایی نیست. روستاییان، کشاورز هستند. مقدار درآمد حاصل جواب‌گوی اعضای خانواده نیست. فقر روستاهای شمال دیده نمی‌شود؛ پشت سرسبزی است.» از توسعه منابع تولیدی مانند صنایع دستی و سنتی خاص منطقه مثل شالی‌بافی، جوراب‌های سنتی، گلیم و مانند آن یا پرورش قارچ و زنبورداری یا توسعه دامپروری صنعتی با توجه به فضاهای موجود در روستا که می‌توانست به توسعه مشاغل خانگی و تقویت بهره‌برداران محلی منجر شود و همچنین از ظرفیت جامعه محلی در جذب سرمایه در بخش‌های مختلف تولیدی و گردشگری غفلت شده است.

کد ۴ «غفلت از توسعه برخی طرح‌های زیربنایی ضروری» است و زیرمقوله «کمبودهای زیرساختی-نظارتی» را بیان می‌کند. این زیرمقوله به فقدان دو اصل توسعه‌نیافتن زیرساخت‌های موردنیاز و نبود نظارت اشاره دارد. برنامه‌ریزی جامعی برای اجرای طرح‌های اصولی آبخیزداری به‌ویژه در مناطق دوردست صورت نگرفته است. منابع آبی سطحی و زیرزمینی به دلیل فقدان مدیریت بهینه که می‌توانست برای مصارف خانگی و کشاورزی هدایت شود، هدر می‌رود. به بهره‌برداری از پساب‌ها، آب‌های برگشتی و زه‌آب‌های کشاورزی، در اثر نبود برنامه برای ورود مجدد این منابع آبی به چرخه آبیاری بی‌توجهی شده است. از آنجاکه هیچ طرح عمرانی‌ای برای احداث آگوی فاضلاب روستایی اجرا نشده است، آلودگی گسترده منابع آبی چشمگیر است؛ همچنین سازمان‌های مسئول در امور فاضلاب روستایی نظارت جامع کارشناسانه ندارند. این مسئله با توجه به نوع سکونتگاه‌های روستایی که عمدتاً خانه باغ و ویلا هستند، معضل محیط‌زیستی جدی است؛ به‌ویژه اینکه فاضلاب‌ها به رودخانه‌ها راه دارند. درباره معضل زباله هیچ طرح عمرانی مانند کارخانه تولید کمپوست و بازیافت زباله برای انهدام و تبدیل حجم عظیمی از زباله‌های روبه‌افزایش یا کارخانه‌ای که نخاله‌های ساختمانی را دوباره به چرخه ساخت‌وساز وارد کند، برنامه‌ریزی و اجرا نشده است. بازسازی، بهبود و اصلاح زیرساخت‌های عمرانی مستهلک مانند تعمیر و تعریض جاده‌ها و خطوط برق روستایی اغلب نادیده گرفته شده است. روستاهای دارای خانوارهای کم و روستاهای واقع در مناطق دوردست، مناطق عشایری، کوه‌نشینان و جنگل‌نشینان، به امکانات عمران و آبادانی و تسهیلات زیربنایی جاده و برق و به‌ویژه گاز مجهز نشده‌اند؛ محرومیتی که استفاده مستقیم از منابع طبیعی مثلاً تهیه سوخت را حتمی کرده است. آقای وحید، قرووق بان، می‌گوید: «کمبود امکانات برای جنگل‌نشینان مانند گاز، آن‌ها را مجبور می‌کند تا از هیزم برای سوخت استفاده کنند و برای ذخیره سوخت زمستانی خود، درختان را اغلب شاخه‌زنی و بعضاً قطع می‌کنند؛ چون جایگزینی برای سوخت هیزمی ندارند.» براساس اظهارات آقای جعفر، ۳۶ ساله و دهیار اسبق، «در بسیاری از موارد خدمات‌رسانی به مناطق جنگلی با مخالفت اداره منابع طبیعی روبه‌رو می‌شود که موجب رنجیده‌خاطرشدن مردم و حس رقابت مردم نسبت به تخریب محیط‌زیست و برداشت از منابع طبیعی شده است.» با وجود

اینکه روستاها به پشتوانه برخورداری از منابع طبیعی متنوع از ظرفیت‌های گردشگری بسیاری برخوردارند، اما اغلب فاقد امکانات زیربنایی و به‌ویژه الزامات دفع زباله‌های گردشگری‌اند که اثرات آن بر آلودگی طبیعت آشکار است و زباله‌ها در همه‌جا پراکنده‌اند؛ در نتیجه ظرفیت‌های گردشگری منطقه در راستای حفظ طبیعت ارتقا نیافته است.

کد ۵ یعنی «تقویت‌نشدن منابع انسانی محلی و بومی» نشان می‌دهد که فرصت‌های شغلی برای بومیان به‌صورت استخدام‌نشدن نیروی کار بومی و آموزش‌ندیدن بهره‌برداران بومی فراهم نشده است. برخی از طرح‌ها در شروع اجرا دارای توجیه اشتغال‌زایی برای ساکنان بوده‌اند، اما غالباً نیروهای محلی استخدام نشده‌اند یا گاهی به‌عنوان کارگران پاره‌وقت مشغول‌اند. نبود برنامه‌های دائمی اشتغال‌زایی به امنیت شغلی بومیان منجر نشده است. از نظر بیشتر پاسخگویان، بیکاری روستاییان علت عمده بهره‌برداری از منابع طبیعی ذکر شده است. بخش دیگری از ضعف‌ها به آموزش سازمان‌هایی مانند جهاد کشاورزی و مراکز ترویج که به‌طور مستقیم با تولیدات جامعه روستایی سروکار دارند، بر می‌گردد که به دلایل مسائل درون‌سازمانی است. خانم ناهید، ۴۲ ساله و شاغل در اداره جهاد کشاورزی معتقد است که «در سطح روستاها، سازمان جهاد کشاورزی نقش بسزایی در نحوه بهره‌برداری از محیط طبیعی دارد و برای رعایت مسائل محیط‌زیستی می‌تواند آموزش‌های لازم را به کشاورزان بدهد، اما این مرحله کمتر اجرایی می‌شود». بخشی از توانمندنبودن منابع انسانی بومی نیز به نبود توازن توسعه با مطالبات مردم محلی مربوط می‌شود؛ مثل محدودیت‌های طرح هادی برای تغییر کاربری اراضی زراعی به مسکونی.

کد ۶ «غفلت از تهدیدات محیط‌زیستی طرح‌های توسعه‌ای» است و زیرمقوله «نابودی طبیعت» و بخش کمبودهای نظارتی زیرمقوله «کمبودهای زیرساختی-نظارتی» را در بردارد. در برنامه‌ریزی برای عمران روستایی، ظرفیت اکولوژیک منطقه و پیامدهای محیط‌زیستی، به‌صورت همه‌جانبه کارشناسی نشده است. آقای منصور، ۴۲ ساله و دکترای جامعه‌شناسی بر این باور است که «در تمامی پروژه‌های سد مخزنی سفارود و پروژه‌های سطح پایین در محله یا روستا، کمتر توجهی به مسائل محیط‌زیستی می‌شود؛ زیرا مطالعات بومی محیط‌زیستی براساس ویژگی‌های طبیعی مناطق، صورت نگرفته و اثرات این پروژه‌ها در نابودی آن نادیده گرفته شده است». پیرو همین موضوع، آقای آرمین، ۳۱ ساله و دکترای زمین‌شناسی ژئوشیمی، این‌گونه توضیح می‌دهد: «سدسازی در دنیا منسوخ شده است. سد سفارود را با این توجیه که فاصله کوتاهی با دریا دارد و آب راحت وارد دریا می‌شود و بدون اینکه این آب مدیریت درستی شود، در جایی ساختند که روی گسل زلزله است. جنس خاک دیواره‌ها باعث دیو و رانش حجم عظیمی از گل‌ولای و سنگلاخ می‌شه که قابل لای‌روبی نیست و باعث از بین رفتن گونه‌های گیاهی و ماهی‌هایی که برای تخم‌ریزی می‌رفتند بالا شده. این جواری جنگل و درختانی که باعث جذب آب می‌شن، نابود شدند تا کویری که باعث تبخیر آب می‌شه، احداث بشه». برخی از برنامه‌ها به‌منظور برداشت منابع روستایی برای توسعه شهری بوده است؛ مانند انتقال فشار قوی در طول مسیرهای جنگلی جاده دوران که به مقصد خلخال بوده است. درحالی‌که روستاهای ییلاقی و کوهستانی مسیر از برق برخوردار نشده‌اند، طبیعت آن‌ها تخریب شد یا عواقب محیط‌زیستی تخریب طبیعت در پروژه‌های عمرانی جاده‌سازی، گازرسانی، سدسازی و مانند آن بدون جایگزین کردن برنامه‌های حفاظت از طبیعت نادیده گرفته شده است؛ برای مثال، «جایگزین‌نکردن نهال‌کاری بعد از قطع درختان و از بین بردن فضای سبز روستاها به‌دلیل احداث شهرک‌های صنعتی» (نظر آقای خطیب، ۶۷ ساله). بخشی از آسیب‌های محیط‌زیستی به استهلاک تجهیزات کارخانه‌های مستقر در منطقه برمی‌گردد. آقای محمد، ۳۹ ساله و کارمند شرکت چوکا، توضیح می‌دهد: «فاضلاب صنعتی شرکت چوکا با فاضلاب انسانی ترکیب و وارد رودخانه اردجان می‌شود. آب این رودخانه برای آبیاری مزارع کشاورزی و استخر ماهی در روستاهای پایین دست استفاده می‌شود و در نهایت به دریا می‌ریزد». خانم‌ها سمانه و الهام، ۳۴ و ۴۵ ساله از کارکنان خانه بهداشت روستایی تأکید کردند که «سازمان محیط‌زیست، نظارتی بر ورود آلاینده‌های صنعتی کارخانه چوکا به رودخانه اردجان ندارد». درباره

تخریب گسترده جنگل توسط شرکت شفارود نیز چنین است. اثرات مثبت توسعه‌ای دو کارخانه چوکا و شرکت شفارود مانند ایجاد اشتغال، به‌شدت به برداشت از منابع جنگلی وابسته بوده و در درازمدت تخریب فزاینده محیط‌زیست را به دنبال داشته است. کد ۷ «تقویت‌نشدن خوداتکایی» است و زیرمقوله «چالش‌های تولیدات روستایی» را نشان می‌دهد. طرح‌های عمرانی لزوماً باعث خودکفایی جامعه روستایی نشده‌اند. توسعه اقتصادی با محوریت بخش کشاورزی باعث رشد اقتصادی در همه مناطق روستایی نشده است؛ زیرا توسعه اقتصادی متأثر از وضعیت معیشتی مردم است و شکل سنتی معیشت غالب همچنان پابرجاست. به دلیل چالش‌های تولیدات بخش کشاورزی و زیاده‌بودن هزینه‌های کشت در نظام غالب بهره‌برداری خانوادگی، تغییر کاربری اراضی زراعی به‌سرعت رو به افزایش است.

کد ۸ یعنی «طرح سامان‌دهی» زیرمقوله «چالش‌های زیست‌عشایری» است و اثرات طرح سامان‌دهی عشایر بر زندگی این بخش از جامعه روستایی را نشان می‌دهد. برنامه‌های سامان‌دهی متمرکز به معنی روی آوردن به اسکان اجباری است که اراضی تحت‌تصرف عشایر به دولت واگذار شد؛ یعنی از دست دادن حق مالکانه که نه‌تنها تغییرات ساختاری و اجتماعی به تغییر الگوی زیستی منجر شد، بلکه خروج جنگل‌نشینان از مناطق به حفظ طبیعت نیز منتهی نشد. به عقیده خانم نسرين، ۳۳ ساله و از اهالی روستای کشاورمحلّه تالش، «بسیاری از روستاییان در طی سالیان زیاد به دلیل اینکه بیشتر از طریق جنگل و منابع طبیعی اطراف خود برای امرار معاش استفاده می‌کردند، آسیبی به طبیعت نرزد و برای حفظ آن تلاش می‌کردند». نظر آقای محسن، ۴۵ ساله و معلم، مبنی بر اینکه «جنگل‌نشینان در حراست و حفظ جنگل کوشا بودند. آنان تخریب را می‌دیدند و مانع می‌شدند. نمی‌گذاشتند ویلا بسازند و قاچاق چوب و زمین‌خواری را گزارش می‌دادند. با رفتن آن‌ها، فرصت تخریب برای خیلی‌ها مهیا شد. الان روستا خالی از سکنه شده»، مهر تأییدی بر نادیده‌گرفتن نقش حفاظتی عشایر بود. تأمین‌نشدن تسهیلات زیربنایی، آموزشی، اشتغال‌زایی و رفاهی، ایجاد مشاغل کاذب و حاشیه‌نشینی موجب نارضایتی افراد در دوران یک‌جانشینی شد. جامعه دستخوش تحرک شغلی و آموزشی ناموفق شد و گاهی در معرض تحرک مکانی قرار گرفت؛ درحالی‌که به‌جای تمرکز بر سامان‌دهی عشایر باید از ظرفیت نیروی انسانی آن به‌دلیل زندگی و آشنایی با طبیعت مناطق به‌عنوان منابع انسانی شاغل در ادارات مربوط استفاده کرد. به عقیده آقای زهیر، ۴۸ ساله و کارمند فرمانداری، «تمام قرووق‌بانان و تمام حافظان محیط‌زیست ما باید همین جنگل‌نشینان می‌شدند. این‌ها باید به‌عنوان یگان حفاظت، به‌عنوان محیط‌بان، به‌عنوان قرووق‌بان به استخدام ادارات مسئول دربیایند». بخش اعظمی از اسکان‌یافته‌گان، معیشت مبتنی بر دامپروری را بعد از اسکان رها نکردند و رمه‌گردانی را به‌همراه خود آوردند؛ این در حالی بود که محیط جدید شرایط لازم برای دامداری را نداشت و گاهی سبک زندگی روستاییان با شیوه زندگی اسکان‌یافته‌گان عشایری در تضاد با هم بودند. علاوه‌بر افول معیشت دامداری و کاهش تولیدات آن، بسیاری از اعضای این جامعه بعداً به بازگشت به معیشت دامداری و عمدتاً به‌صورت نیمه‌یک‌جانشین به اراضی قبلی خود بازگشتند، اما این بار با قطعیت پای حق مالکیت خود ایستادند و حتی با تصرف اراضی طبیعی اطراف، املاک خود را گسترش دادند. بنا بر اظهارات پاسخگویان، در اثر این طرح، کلیت زندگی دامداری رو به افول نهاده است؛ زیرا نسل جدید این جامعه و غالباً جوانان عشایری که به تحصیل و کسب مشاغل در شهر موفق شدند، در اثر تماس و ارتباط با جامعه غیرعشایری و شهری، دیگر تمایلی به ادامه این نوع زندگی ندارند. آقای پرویز، ۴۳ ساله و ساکن رودبارسرای بالا، می‌گوید: «دامداران قبلاً زندگی متمرکزی داشتند. در روستای خودشان و به‌همراه تمام نیروی کارشان بر امورات پرورش دام تمرکز داشتند، اما با اجرای طرح سامان‌دهی، الان هیچ تحصیل‌کرده‌ای به روستا برنمی‌گردد.»

کد ۹ یعنی «نابرابری توسعه‌ای» بین شهر و روستا، زیرمقوله چهارم «خام‌شهر» را به‌عنوان یکی دیگر از ضعف‌های طرح‌های عمرانی در منطقه نشان می‌دهد. به‌دنبال روند توسعه فیزیکی شهرها در راستای اجرایی‌شدن برنامه‌های توسعه زیربنای شهری،

شهرها در طول گسترش یافتند و بسیاری از روستاهای مستقر در طول جاده‌ها و ساختمان‌هایی مانند بیمارستان و دانشگاه‌ها ضمیمه شهر شدند (شهرگرایی شتابان)؛ بدون آنکه شاخص‌های توسعه شهری در روستاهای الحاقی، در نظر گرفته شوند. آقای پرویز در این زمینه می‌گوید: «استاندارهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، کارکردی و تسهیلاتی آن‌گونه که برای یک شهر تعریف شده است، در این مناطق تازه‌شهرشده تأمین نشد»؛ این در حالی است که بافت روستایی مناطق ضمیمه‌شده برجسته‌تر است و صرفاً شاهد گسترش فیزیکی و طولی شهرها هستیم. به باور خانم افسانه، ۳۷ ساله، «روستا ضمیمه شهر شده، اما در طرح هادی جزو روستاست. طول می‌کشد تا طرح هادی بازنگری شود و موقعیت منطقه اصلاح شود که آیا در شهر است یا جزو روستا. یا برای گرفتن پروانه ساخت باید هزینه و بهای ساخت‌وساز شهری را بدهیم؛ در صورتی که همچنان شکل و شمایل روستا را دارد. فقط در صدور پروانه ساخت، شهری‌بودن روستا را در نظر گرفتند؛ چون هزینه مجوز ساخت برای شهر زیاد است و برای سازمان مربوطه سودآوری دارد».

کد ۱۰ «نبود مشارکت بومی‌محور» است و زیرمقوله «توسعه بدون مشارکت بومیان» را در بردارد. بی‌توجهی به رویکرد مشارکت بومیان، پایداری برنامه‌های توسعه‌ای را با چالش‌های جدی بعد از اتمام و در مرحله بازدهی آن مواجه کرده است. خانم لیلا، ۴۵ ساله معلم و دارای دکترای جامعه‌شناسی، می‌گوید: «در شرایطی که روستاییان صرفاً گیرنده طرح‌های عمرانی باشند و در هیچ‌یک از مراحل تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌ها مشارکت داده نمی‌شوند، انتظار دارند که بیرونی‌ها نه تنها باید عمران و آبادی را برایشان انجام و ارتقا دهند، بلکه باید مسئول و موظف به حفاظت از آن نیز باشند.» مسئولان نیز با این توجیه که این روستاییان هستند که از مزایای عمران و آبادانی برخوردار می‌شوند، انتظار دارند که مردم برای حفظ پروژه‌های عمرانی تلاش کنند. نادیده‌گرفتن بومیان در کل موجب بی‌اعتمادی به متولیان برنامه‌های توسعه می‌شود و به حفظ پروژه‌های اجراشده بی‌تعهد هستند.

به این ترتیب، همه جوانب طرح‌های عمرانی در راستای توانمندسازی جامعه روستایی و حفظ طبیعت این مناطق نبوده است. از نظر خانم مریم، ۳۷ ساله و کارمند فرمانداری و دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی، «بعضاً می‌بینیم که توسعه عمرانی براساس موقعیت کالبدی روستا صورت گرفته است». برنامه‌های توسعه لزوماً براساس مطالبات مردم محلی نبوده است؛ مثل طرح هادی که کارشناسان مربوط به خواسته‌های جمعیت روستایی به‌ویژه در تغییر کاربری اراضی خود به مسکونی توجه نکردند. شورای روستای هفت‌دغنان می‌گوید: «تدوین طرح هادی براساس مطالبات مردم، درخواست شوراها، آینده‌نگری و مدیریت و برنامه‌ریزی هرچیزی که برای روستاست و به عمران و پیشرفت و توسعه روستا مربوط می‌شود، کلاً نادیده گرفته شده است.»

مقوله چهارم: «حلقه مفقوده توسعه»؛ این مقوله زیرمقوله «توسعه‌نیافتگی فرهنگ محیط‌زیستی» و کد ۱۱ را پوشش

می‌دهد.

کد ۱۱ «نبود نهاده‌سازی فرهنگ محیط‌زیستی» است. اجرایی‌شدن عمران روستایی لزوماً آگاهی و فرهنگ حفاظت از طبیعت را نشر نداده است؛ زیرا برنامه‌ریزی برای آموزش و ارتقای فرهنگ حفاظت از طبیعت، گام‌به‌گام توسعه عمرانی لحاظ نشده و به ترویج الگوهای فرهنگی مناسب منجر نشده است. دهیار روستای اردجان می‌گوید: «درسته که روستای ما امکانات جاده، برق، گاز دارد، اصلاً آموزش در زمینه محیط‌زیست ضعیف است. از نظر فرهنگ، روستاییان ما آدم‌های بی‌فرهنگی نیستند، اما از نظر فرهنگ آموزش، روستای ما ضعیف است؛ هیچ آموزشی در این زمینه داده نمی‌شود.» فضاهای آموزش الگوهای حفاظت از طبیعت در سطح روستاها ایجاد نشده است. از نظر آقای آرمین، ۳۱ ساله، معلم و اهل روستای مریان، «تا زمانی که مفهوم توسعه در عمران و در جاده و آب و برق و گاز خلاصه شود، این روند به همین شکل ادامه خواهد یافت. چطور می‌شود این امکانات رفاهی به دورترین روستاها برده شود؛ بدون اینکه لحظه‌ای درمورد تأمین زیرساخت‌های فرهنگی محیط‌زیستی لازم برای هجوم جمعیت فکر شده باشد؟!» در توسعه شاخص‌های اجتماعی و توسعه مراکز آموزشی و مدرسه‌ای، هدف، افزایش سطح سواد عمومی و بهره‌مندی از خدمات بهداشت

همگانی بوده است. آقای شهرام، ۵۰ ساله و معلم، می‌گوید: «با اینکه سطح سواد ظاهراً بالا رفته، اما سطح آگاهی‌ها و فرهنگ متأسفانه هنوز آن‌گونه که باید رشد نکرده. هنوز درونی نشده است که حفظ طبیعت وظیفه‌ای عمومی است و هم سازمان‌ها و هم مردم باید حفاظت کنند.» فقدان آموزش عمومی نشان می‌دهد که «امکانات آموزشی-بهداشتی و اداری موجود در روستا ربطی به تخریب ندارد؛ برای مثال مردم چوب درخت را برای هیزم استفاده نمی‌کنند؛ چون گاز دارند، اما الآن دیگه به‌عنوان تجارت و درآمد نگاه می‌کنند» (خانم سودابه، ۲۱ ساله و دانشجو). طبق صحبت‌های رسول، ۱۸ ساله و دیپلم، «وجود امکانات ربطی به تخریب ندارد؛ زیرا بر ذهنیت مردم تأثیری ندارد» یا به گفته آقای رستم، استاد دانشگاه علوم پزشکی گیلان، «از نظر مردم انگار اشکالی ندارد که طبیعت، تخریب و آلوده شود. به‌طورکلی، تخریب طبیعت دغدغه‌آحاد ملت نیست». در مفاد برنامه‌های عمرانی، لزوم حفظ طبیعت ذکر شده است، اما جدای از اقتضای ماهیت طرح‌ها که تخریب را اجتناب‌ناپذیر کرده، از زیرساخت‌های آموزش محیط‌زیستی و خدمات پرورش مهارت‌های حفاظت از طبیعت برای همه اقشار جامعه غفلت شده است. به عقیده دهیار روستای اردجان، «با اینکه در ماده ۵۶ به‌صراحت حفاظت از محیط‌زیست آمده، اما در اجرا علت‌یابی نشده و فرهنگ‌سازی هم صورت نگرفته است»؛ به این ترتیب ملاحظه می‌شود که قانون حفاظت از محیط‌زیست را داریم، اما راهکار و گام‌های اجرایی فرهنگ‌سازی در این راستا، نادیده گرفته شده است. خانم ستایش، ۳۶ ساله و (فعال محیط‌زیست)، می‌گوید: «نتیجه سیاست‌های نادرست و ناپایدار کلان در برنامه‌های توسعه‌ای، نبود آموزش رفتارهای محیط‌زیستی و مسئولیت‌پذیری و کمبود آگاهی از دانش محیط‌زیستی روستاییان است؛ البته بخش زیادی از دانش سنتی همگام با طبیعت بود و گذشتگان از طبیعت حفاظت بیشتری می‌کردند و برایش ارزش قائل بودند، اما چون دانش شفاهی بوده و به نسل کنونی به‌خوبی منتقل نشده است، درنهایت منجر به تخریب شده است.» وی در ادامه بر این عقیده است که «برای پایدارسازی محیط‌زیست روستایی، انتصاب مسئولین مسئولیت‌پذیر و آگاه، برگزاری نشست‌های حل مسئله مشارکتی (مسئولین، مدیران صنایع، تشکل‌های مردم‌نهاد و جامعه محلی)، آموزش و آگاهی‌رسانی در سطح مدیران دولتی و جامعه محلی، پایش و ارزش‌یابی وضعیت موجود، استفاده از ایده‌ها و روش‌های نوین پایداری به‌جای رویه‌های مخرب گذشته ضرورت دارد». آقای مهدی، ۵۶ ساله و مدیر مدرسه نیز بر این نظر است که «علت، کمبود و ضعیف‌بودن فرهنگ است و هنوز هم فرهنگ حفظ طبیعت در بین روستاییان جا نیافتاده است. نگرش مردم به طبیعت نسبت به گذشته سودجویانه شده است». مطالب مذکور نشان‌دهنده برخوردارنبودن آحاد جامعه از تفکر پایدار محیط‌زیستی است. نهادینه‌سازی فرهنگ محیط‌زیستی یک اصل ضروری است که در فقدان آن، جامعه روستایی دچار نبود توانمندسازی محیط‌زیستی شده است.

در جدول ۴، زیرمقولات و کدهای وابسته به هر مقوله آورده شده است.

جدول ۴. مقولات، زیرمقولات و کدهای چگونگی اثرات توسعه اجتماعی - اقتصادی بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان

مقوله	زیر مقوله	کد
امکانات و خدمات توسعه‌ای	توسعه زیرساخت‌های فیزیکی - کالبدی روستایی	شاخص‌های برخوردار
ماهیت طرح‌های عمرانی	برنامه‌های عمرانی متمرکز	خصلت بیرونی
ضعف‌های طرح‌های	کمبودهای زیرساختی - نظارتی	تقویت‌نشدن نظام بهره‌برداری خانوادگی
		غفلت از توسعه برخی طرح‌های زیربنایی ضروری

مقوله	زیر مقوله	کد
عمرانی	نابودی طبیعت	تقویت نشدن منابع انسانی محلی و بومی
		غفلت از تهدیدات محیط‌زیستی طرح‌های توسعه‌ای
	چالش‌های تولیدات روستایی	تقویت نشدن خوداتکایی
	چالش‌های زیست‌عشایری	طرح سامان‌دهی
	پدیده خام‌شهر	نابرابری توسعه‌ای
	توسعه بدون مشارکت بومیان	نبود مشارکت بومی محور
حلقه مفقوده توسعه	توسعه‌نیافتگی فرهنگ محیط‌زیستی	نبود نهادینه‌سازی فرهنگ محیط‌زیستی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

۶. بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های تحقیق حاضر نشان داد که شاخص‌های برخورداری توسعه اجتماعی در روستاهای مطالعه‌شده لزوماً به رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست منجر نشده است و عواملی در بطن جامعه تحقیق شده به‌عنوان خلأهایی در ترویج فرهنگ حفاظتی، نامناسب ارزیابی شدند که تحقیقات پیشین تأیید می‌کنند: همسو با مطالعات کرد زنگنه و همکاران (۱۳۹۹) و قاسمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۳)، ماهیت برنامه‌های توسعه روستایی کلان‌محور بوده است. این یافته‌ها، نتایج تحقیقات مطیعی لنگرودی و همکاران (۱۴۰۰)، رحیمی و قادرزاده (۱۴۰۱)، صالحی و همکاران (۱۴۰۰)، مولائی هاشجین و علی‌نقی‌پور (۱۳۹۹)، رضانی کیاسج محله و همکاران (۱۳۹۸)، سعدی و عوافی‌اکمل (۱۳۹۷) و اعظم (۲۰۱۶) را درباره تخریب محیط طبیعی، تغییر کاربری اراضی روستایی اعم از طبیعی و زراعی، چالش‌های معیشتی، ناپایداری نظام‌های بهره‌برداری، ناپایداری بخش کشاورزی، ترک روستا، توسعه نامتوازن و اثرات مخرب را تأیید می‌کند؛ در تأیید پژوهش حسینی (۱۴۰۱)، در پروژه‌های عمرانی اغلب ظرفیت‌های درون‌زای موجود در روستا مانند منابع طبیعی درخور توجه بوده؛ در صورتی که پایداری (برای مثال) معیشتی این جامعه تقویت نشده است؛ همانند مطالعه پنگ و همکاران (۲۰۲۲) مبنی بر اینکه حفاظت از محیط‌زیست می‌تواند زیرساخت‌های توسعه اقتصادی را بهبود بخشد، نتایج این بررسی نشان داد که حفاظتی صورت نگرفته است و تقویت زیرساخت‌های توسعه اقتصادی در معرض تهدید است. مشارکت‌نکردن روستاییان در مراحل طرح‌های عمرانی، بی‌اعتمادی و تعهدنداشتن به حفاظت از پروژه‌ها را که خود در وهله اول از مزایای آن بهره‌مند خواهند شد، به دنبال داشته است که اهمیت اعتماد اجتماعی را در حفاظت از محیط‌زیست نشان می‌دهد و مطالعات منصورمی‌مقدم و همکاران (۱۴۰۱)، پورمحمدی و خالقی (۱۴۰۱) و دوان و همکاران (۲۰۲۲) را تأیید می‌کند.

از نظر اینگلههارت، توسعه اجتماعی-اقتصادی از بنیادی‌ترین پیش‌شرط‌ها و نیروی مولد تغییر رفتارهای محیط‌زیستی است؛ زیرا بسترهای تحول فرهنگی جامعه و گسترش فرهنگ فرامادی (در اینجا، حفاظت از محیط‌زیست) بر مبنای آن صورت می‌گیرد. بررسی و تحلیل یافته‌ها نشان داد که اثرات توسعه اجتماعی بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان در منطقه مطالعه‌شده اوریب دارد؛ یعنی برنامه‌های توسعه‌ای اجراشده در روستاهای مطالعه‌شده، زمینه‌های رفتار حفاظتی را برای جامعه مهیا نکرده؛ به‌درستی منطبق با اهداف پایداری در راستای تحقق فرهنگ حفاظت از محیط‌زیست نبوده و اثر وارونه داشته است؛ زیرا جامعه وضعیت مطلوب اجتماعی برای رعایت فرهنگ و رفتار حفاظتی ندارد که اشکال مختلف آن در قالب رفتارهای مخرب بهره‌برداری‌های غیرمجاز از منابع طبیعی دیده می‌شود؛ در نتیجه توسعه اجتماعی در زمینه ارتقای رفتارهای حفاظتی و فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی روستاییان موفق نبوده است.

برنامه‌های توسعه اجتماعی با تأکید بر شاخص‌های عینی برخوردار از آن در روستاها، بنیان‌های فرهنگی حفظ محیط‌زیست را ایجاد کرده است؛ بلکه عمدتاً شاخص‌های زیرساختی و عمرانی، پیاده شده و نقاط روستایی به شاخص‌های اداری-سیاسی تجهیز شده‌اند. در سایه چنین وضعیتی، فرهنگ حفظ محیط‌زیست در جامعه روستایی نهادینه نشده است. در حال حاضر، شاخص‌های برخوردار از توسعه اجتماعی-اقتصادی در نقاط روستایی تغییرات مهمی را ایجاد کرده است و همان‌طور که جدول ۳ نشان داد، برنامه‌های عمران و آبادی در سطح آبادی‌ها اجرا شده، اما بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان در راستای حفاظت از طبیعت تأثیر معکوس داشته است. در واقع، توسعه نامتوازن و ناهمگنی در راستای حفاظت از طبیعت وجود دارد. این امر از چند بعد درخور تأمل است:

به‌لحاظ ماهیت، برنامه‌های توسعه براساس کلیت واقعیت‌های جامعه روستایی و مسئله‌گرا نبوده است؛ بلکه خصلتی بیرونی داشته؛ منبع‌گرا بوده؛ به‌نوعی توزیع اعتبارات را انجام داده؛ فرصت‌های ایجاد کسب‌وکار محلی را گسترش نداده و به توسعه فرهنگ حفظ محیط‌زیست منجر نشده است. در این الگوهای عمرانی، اول اینکه به ابعاد فیزیکی و مادی توسعه توجه شده و فرصت‌های توسعه فرهنگی نادیده گرفته شده است؛ دوم اینکه تمرکز بر توسعه واحدهای تولیدی بخش کشاورزی روستایی به تقویت نظام بهره‌برداری خانوادگی نیز منجر نشده است؛ سوم اینکه برای جامعه روستایی مشغله‌های معیشتی، شغلی و مسائل اقتصادی در اولویت است. برای بسیاری از روستاییان، در پیش گرفتن رفتارهای مخرب محیط‌زیستی برای انتفاع مالی از طبیعت بوده است.

گسترش فیزیکی شهرها با هدف توسعه شهری شهرگرایی شتابان، رشد پدیده بافت روستا-خام‌شهر و نابرابری توسعه‌ای بین خام‌شهرها به‌لحاظ برخوردار از شاخص‌ها، روندی صعودی دارد. برخی از روستاهای دهستان طولارود به‌موازات وجود امکانات زیربنایی خدماتی مانند بیمارستان، دانشگاه‌های پیام‌نور و آزاد اسلامی و پمپ‌های بنزین و همچنین به دلیل اینکه شهر تالش فضای محیطی برای احداث ساختمان‌های جدید را نداشت و در حاشیه شهرها این مکان‌ها احداث شد، ضمیمه شهر شدند. نبود خودبسندگی در جامعه روستایی در وضعیت برخوردار از امتیازات طبیعی، به بهره‌برداری مستقیم از این منابع منجر شده است؛ در نتیجه برنامه‌های توسعه‌ای در جامعه روستایی به توانمندسازی روستاییان برای حفاظت از محیط طبیعی پیرامون خود منتهی نشده است. روستاییان به‌لحاظ مادی و همچنین فرهنگ حفظ محیط‌زیست توانمند نشدند؛ زیرا در مورد اولی، رشد تولیدات روستایی روبه‌افزایش نبوده و در مورد دومی از ارائه آموزش‌های محیط‌زیستی غفلت شده است؛ در نتیجه با جامعه‌ای غیرتوانمند برای حفاظت از طبیعت روبه‌رو هستیم.

برنامه‌های توسعه در روستاها، محیط‌زیست‌محور و عمدتاً مشارکت‌محور نبوده است. محوریت محیط‌زیست صرفاً در زمینه وجود منابع طبیعی محلی و بهره‌برداری از مزیت‌های آن مدنظر بوده و در واقعیت نیز طبیعت ابزاری برای رسیدن به اهداف آبادی و عمران بوده است. در اینجا توسعه کالبدی روستا مدنظر است، اما به پایداری نظام روستایی منجر نشد؛ زیرا غالباً از منابع روستا برای توسعه مناطق دوردست و برای تولیدات صنعتی و توسعه شهری استفاده می‌شود. نابودی بخش وسیعی از جنگل‌های هیرکانی تنها بخشی از عواقب محیط‌زیستی پروژه عظیم درحال ساخت سد سفارود-واقع در روستای دوران، شهرستان رضوانشهر- است. علاوه بر این، به‌دنبال چنین برنامه‌هایی و همچنین توسعه آموزشی و مدرسه‌ای، نه‌تنها ساخت اجتماعی و اقتصادی جامعه روستایی دگرگون شد و چه‌بسا روستا از تحصیل‌کردگان خالی شد، بلکه ساخت فیزیکی و محیط‌زیستی طبیعت نیز دستخوش تغییرات شد؛ به‌گونه‌ای که مخاطرات و آسیب‌های ناشی از آن در وهله اول گریبانگر همین جامعه شد. بر مبنای اظهارات پاسخگویان، امکاناتی که برای روستاها ایجاد و گسترش داده شد، بیشتر براساس توسعه برون‌زای عمران‌محور بوده و گاهی به‌منظور تأمین نیازهای منطقه و حتی ملی بوده است.

در توسعه مناطق روستایی مطالعه‌شده، بیش‌ازهمه ابعاد و شاخص‌های کمی و فیزیکی و عینی توسعه اجتماعی مدنظر بوده است و در عمل نیز این‌گونه شاخص‌ها دیده می‌شوند. در بعد اجتماعی آموزش و بهداشت در قالب احداث مدارس و خانه بهداشت‌ها در همه روستاها و گاهی در روستاهای دوردست و در بعد اقتصادی اجرای طرح‌های عمرانی بنیادی به‌ویژه برای تولیدات روستایی صورت

گرفته، اما باعث ایجاد معیشت پایدار برای روستاییان نشده است؛ همچنین توسعه نهادهای آموزشی به سوادآموزی و افزایش علم‌آموزی روستاییان منجر شده، اما سواد و فرهنگ محیط‌زیستی جامعه افزایش نیافته است. نبود نهادینه‌سازی فرهنگ حفاظتی در بین روستاییان نشان از توسعه‌نیافتگی فرهنگ محیط‌زیست روستایی، به‌عنوان حلقه مفقوده در برنامه‌های توسعه و آبادانی برای روستاها دارد.

به‌طور کلی، در این تحقیق بر مبنای نظریه ارزش‌های فرامادی اینگلهارت، شاخص‌های عینی توسعه اجتماعی به‌عنوان چارچوب مفهومی تعدیل‌یافته و با استفاده از روش کیفی، گامی به‌سوی تعدیل نظری برداشته شد و آشکار شد که رفتارهای مخرب محیط‌زیستی روستاییان به‌شدت متأثر از واقعیت‌های خاص جامعه روستایی مطالعه‌شده است؛ بنابراین تفاوت این پژوهش با آنچه در پیش‌نگاشته‌ها آمد، علاوه بر روش‌شناسی، در تحلیل چرایی وارونگی اثر توسعه اجتماعی بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان است. به‌طور خلاصه، توسعه اجتماعی-اقتصادی و شاخص‌های موجود توسعه در روستاهای مطالعه‌شده، بر رفتارهای محیط‌زیستی روستاییان اثر معکوس داشته است؛ زیرا توسعه فرهنگ محیط‌زیستی به‌موازات یا متعاقب برنامه‌های توسعه اجتماعی روستایی مدنظر قرار نگرفته و به توانمندسازی محیط‌زیستی روستاییان منجر نشده است. در واقع، شاهد نبود پیوستگی و همخوانی بین ظرفیت‌های منطقه و پروژه‌های توسعه‌ای موجود و فرهنگ حفاظتی هستیم؛ یعنی زمینه‌های اشتغال‌زایی فراهم نشد و به افزایش درآمد روستاییان و مشارکت آن‌ها با برنامه‌ریزان غیربومی که صرفاً بر اجرای طرح‌های عمرانی ناظر بودند و حفظ طبیعت منجر نشد؛ در نتیجه به توسعه‌نیافتن زیربنای مدیریتی روستایی منتهی شد. چالش‌هایی که مدیران روستایی با آن مواجه‌اند و از همه مهم‌تر، در مراکز آموزشی و بهداشتی و سایر مراکز موجود و مرتبط با جامعه روستایی، آموزش الگوهای رفتاری حفظ محیط‌زیست به امری فراگیر و مهم تبدیل نشده است؛ به‌عبارت‌دقیق‌تر، در مناطق روستایی مطالعه‌شده این تحقیق، توسعه اجتماعی شرایط و فرصت‌های مطلوب برای رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست را ایجاد نکرده است. درنهایت، تخریب محیط‌زیست به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی و رفتارهای مخرب محیط‌زیستی به‌عنوان امر اجتماعی رایج، متأثر از شرایط زمینه‌ای و واقعیت‌های اجتماعی یک جامعه است که باید در بطن جامعه شناسایی شوند؛ در نتیجه گزاره نظری حاصل از مجموع این یافته‌ها به این شکل تدوین می‌شود: «در نواحی روستایی، وضعیت ساختار توسعه اجتماعی-اقتصادی تأمین‌کننده فرصت‌های رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست نبوده است. توسعه نامتوازن در راستای فرهنگ‌سازی محیط‌زیستی روستاییان رخ داده است. به‌موازات برنامه‌های توسعه اجتماعی، فرهنگ حفاظت از محیط‌زیست نهادینه نشده است. توسعه‌نیافتگی و نبود نهادینه‌سازی فرهنگ محیط‌زیستی، به‌عنوان حلقه مفقوده توسعه شناسایی شد.»

سایر پژوهشگران حوزه محیط‌زیست می‌توانند با اتکا بر ابعاد گزاره نظری اشاره‌شده و با تحول روش‌شناختی، اثرات چارچوب مفهومی شاخص‌های عینی توسعه اجتماعی را در سایر نقاط روستایی مطالعه کنند و بسط دهند.

از آنجا که تحقق اهداف توسعه‌ای به بهره‌برداری مستقیم از منابع طبیعی متکی است، برای ایجاد تعادل بیشتر بین توسعه و حفاظت از محیط‌زیست و مرتفع کردن چنین شکافی، پیشنهادی زیر مطرح می‌شود: ۱. پیش از آغاز هر نوع برنامه‌ای، ارزیابی‌های جامع محیط‌زیستی طرح انجام شود؛ ۲. مشارکت جمعی بومیان در همه مراحل هر طرح جلب شود؛ ۳. در راستای فرهنگ‌سازی و توسعه فرهنگ حفاظتی، همکاری و هم‌افزایی بین سازمان‌های مسئول و روستاییان صورت گیرد؛ ۴. از همه ظرفیت‌های مراکز خدمات محلی دولتی موجود در روستاها برای آموزش و ارتقای رفتارها و فرهنگ حفاظتی عموم روستاییان بهره گرفته شود.

مأخذ مقاله: مستخرج از رساله دکتری نویسنده دوم با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی رفتارهای محیط‌زیستی در استان گیلان (مطالعه موردی: آبادی‌های غرب گیلان)» گروه علوم اجتماعی دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه مازندران، در این مقاله تعارض منافی وجود ندارد.

منابع

- ازکیا، مصطفی، احمدرش، رشید و پارتازیان، کامبیز (۱۳۹۶). *روش‌های پژوهش کیفی از نظریه تا عمل*. جلد دوم. چاپ اول. تهران: آگاه.
- ازکیا مصطفی و ایمانی، علی (۱۳۸۷). *توسعه پایدار روستایی*. چاپ اول. تهران: اطلاعات.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی توسعه*. چاپ سیزدهم. تهران: کیهان.
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمودرضا (۱۳۹۰). *تحلیل محتوای کیفی*. پژوهش، ۳(۲)، ۱۵-۴۴.
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۸۱). *فرهنگ و دموکراسی*. ترجمه علی مرتضویان. *فصلنامه ارغنون*، ۲۰، ۹۳-۱۱۶.
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۹۵). *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*. ترجمه مریم وتر. چاپ هفتم. تهران: کویر.
- اینگلهارت، رونالد و ولزل، کریستین (۱۳۹۴). *نوسازی، تغییر فرهنگی و دموکراسی*. ترجمه یعقوب احمدی. چاپ دوم. تهران: کویر.
- باقری بنجار، عبدالرضا، زاهدی، محمدجواد و موسوی، حجت‌الله (۱۳۹۴). *رویکردهای توسعه اجتماعی در دیدگاه‌ها اعضای هیئت علمی گروه‌های علوم اجتماعی*. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۴(۱)، ۵۹-۹۱.
- بیکر، ترزال (۱۳۹۲). *نحوه انجام تحقیقات اجتماعی*. ترجمه هوشنگ نایی. چاپ هفتم. تهران: نشرنی.
- پورمحمدی، محمدرضا و خالقی، عقیل (۱۴۰۱). *واکاوی نارسایی‌های برنامه‌ریزی محلی روستایی مبتنی بر نظریه برنامه‌ریزی ارتباطی در استان آذربایجان شرقی*. *توسعه محلی (روستایی-شهری)*، ۱۴(۱)، ۱۴۱-۱۶۹.
- حبیبی، سونا و صالحی، صادق (۱۴۰۰). *شناخت مسائل و زمینه‌های بروز مشکلات محیط‌زیستی: کاربرد نظریه داده‌بنیاد در مناطق روستایی غرب گیلان*. *توسعه پایدار محیط جغرافیایی*، ۳(۴)، ۷۳-۸۶.
- حبیبی، سونا و صالحی، صادق (۱۴۰۱). *موانع پایداری محیط‌زیست روستایی با تأکید بر زمینه‌های اقتصادی در روستاهای طوالش*. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۱۱(۴)، ۴۷-۷۶.
- حسینی، محمد و وجدانی، فاطمه (۱۳۹۶). *تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی*. *تربیت اسلامی*، ۱۲(۲۵)، ۲۹-۵۴.
- حسینی، محمدرضا (۱۴۰۱). *فراتحلیل عوامل جامعه‌شناختی مؤثر با توسعه اجتماعی با تأکید بر نقش سکونتگاه‌های شهری و روستایی در ایران*. *توسعه اجتماعی*، ۱۶(۳)، ۱۲۳-۱۵۰.
- رحیمی، رؤیا و قادرزاده، حامد (۱۴۰۱). *ارزیابی اثرات اقتصادی-اجتماعی احداث سد آزاد بر روستاهای پیرامونی از دیدگاه بهره‌برداران (مورد مطالعه: منطقه کلاترزان، استان کردستان)*. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۱۱(۴)، ۲۳۳-۲۵۰.
- رضانی کیاسج محله، رؤیا، امیری، محمدجواد و زبردست، لعبت (۱۳۹۸). *ارزیابی اثرات اجتماعی طرح‌های توسعه بر جوامع محلی، مطالعه موردی: طرح احداث بندر چمخاله*. *جغرافیا و توسعه*، ۵۶، ۲۱۵-۲۳۲.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، معاونت آمار و اطلاعات، نتایج تفصیلی سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵. *جمعیت و خانوار کشور به تفکیک استان و شهرستان و به تفکیک نقاط*. سامانه اطلاعات آماری استان گیلان. مشاهده در تاریخ: ۱۳۹۹/۷/۹ از <http://sdi.mpogl.ir/amar>
- سعدی، حشمت‌الله و عواطفی اکمل، فرشته (۱۳۹۷). *عوامل مؤثر بر تغییر کاربری اراضی کشاورزی در روستاهای شهرستان همدان*. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۷(۲)، ۲۱۱-۲۲۶.

- شهبازی، زهره و مبارکی، مهدی (۱۴۰۰). بررسی وضعیت شاخص‌های توسعه اجتماعی در استان مرکزی. *جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه*، ۱۰(۲)، ۲۲۷-۲۵۸.
- شیبانی‌فر، مازیار (۲۰۲۲). شاخص توسعه انسانی در سال ۲۰۲۲: کانادا سیزدهم و ایران شصت‌وپنجم. *ژورنال ایرانیان کانادا*. مشاهده در تاریخ ۱۴۰۲/۰۵/۰۸ از <https://icjournal.ca/post/human-development-index-hdi-by-country-2022/>
- صالحی، صادق، حبیبی، سونا، رضایی، احمد و فیروزجائیان، علی‌اصغر (۱۴۰۰). تحلیل عوامل و زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی شکل‌گیری مشکلات محیط‌زیستی: کاربرد نظریه داده‌بنیاد (مطالعه موردی: مناطق روستایی طوالش). *پژوهش‌های روستایی*، ۱۲(۳)، ۵۳۶-۵۵۱.
- فلیک، اوه (۱۳۹۹). *درآمدی بر تحقیق کیفی*. ترجمه هادی جلیلی. چاپ یازدهم. تهران: نشرنی.
- فرهنگ آبادی‌های شهرستان تالش، رضوانشهر، ماسال (۱۳۹۲). سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان.
- فیض‌آبادی، یاسر و زاهدی، شبنم (۱۳۹۷). تحلیل نابرابری‌های اقتصادی-اجتماعی توسعه در نواحی روستایی ایران. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۷(۲)، ۱۹-۴۰.
- قاسمی‌نژاد، ابودر، وصالی، سید سعید و علی‌زاده، بهزاد (۱۳۹۳). نگرش توسعه دولت‌محور در بین روستاییان و اثرات آن در شکل‌گیری مهاجرت روستاییان به شهر (مطالعه موردی: روستای چشمه‌علی اکبر از توابع شهرستان سلسله). *توسعه اجتماعی*، ۱(۳)، ۱۴۵-۱۷۲.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۵۰، پژوهشکده شورای نگهبان، مشاهده در تاریخ ۱۴۰۲/۰۵/۰۸ از <https://www.shora-gc.ir/fa/news/4707>
- کرد زنگنه، منوچهر، وحید، فریدون و مهاجرانی، علی‌اصغر (۱۳۹۹). تحلیل گفتمان معنای توسعه جوامع روستایی در برنامه‌های پنج ساله دولت بعد از انقلاب اسلامی در ایران. *توسعه اجتماعی*، ۱۵(۲)، ۲۴۷-۲۸۰.
- محسنی تبریزی، علیرضا و سلیمی، علی (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کیفی قیاسی و بهره‌گیری از آموزه‌های اسلام در علوم اجتماعی. *روش‌شناسی علوم انسانی*، ۱۸(۷۲)، ۱۳۵-۱۵۹.
- مطیعی لنگرودی، سید حسن، دادورخانی، فضیله، یاقوت حردانی، هادی و قدیری معصوم، مجتبی (۱۴۰۰). ارزیابی اثرات و پیامدهای اقدامات راهبردی توسعه اقتصادی روستایی، مورد: استان خوزستان. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۱۰(۳۵)، ۱-۲۲.
- مولائی هاشجین، نصراله و علینقی‌پور، مریم (۱۳۹۹). ارزیابی سطوح توسعه یافتگی با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره در بخش‌های استان گیلان. *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۲۵(۱)، ۷۵-۸۷.
- منصوری‌مقدم، منصور، نصرتی، روح‌الله و سپیدنامه، بهروز (۱۴۰۱). ارزیابی برنامه‌های توسعه‌ای با رویکرد مردم‌نگاری انتقادی (مورد مطالعه: پروژه‌های سدسازی در استان ایلام). *توسعه محلی (روستایی-شهری)*، ۱۴(۲)، ۳۳۳-۳۵۱.
- میرمحمدتبار، سید احمد، خراسانی، محمدمظلوم، نوغانی، محسن و سیلانیان طوسی، علی (۱۳۹۶). تأثیر یادگیری اجتماعی بر رفتارهای مخرب محیط‌زیست در کشاورزان با تأکید بر نقش آموزش‌های ترویجی. *پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی*، ۱۰(۴)، ۶۹-۷۸.
- همتی، علیرضا و پذیرا، عبدالرحیم (۱۳۹۷). توسعه پایدار روستایی در ایران در مطالعات محققان داخلی. *دومین کنفرانس بین‌المللی مهندسی آب و محیط‌زیست*. ۱۸ مرداد تهران. ایران، ۹-۱.
- AGENDA 21(1992). United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janerio. Brazil, 1992. United Nations Sustainable Development. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21>
- Azam, M. (2016) Does environmental degradation shackle economic growth? A panel data investigation on 11 Asian countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 65, 175-182.
- Azkiya, M., Ahmadresh, R., & Partazian, K. (2017). *Qualitative research methods from theory to practice*. Tehran: Aghat. (In Persian)
- Azkiya, M., & Ghaffari, Gh. (2017). *Sociology of development* (13th Edition). Tehran: Keyhan. (In Persian)
- Azkiya M., & Imani, A. (2008). *Sustainable rural development* (1st Edition. Tehran: Eteelaat Publications. (In Persian)

- Bagheri Bonjar, A. R., Zahedi, M. J., & Mousavi, H. (2015) Approachs of social development in the faculty of social science. *Social Studies and Research in Iran*, 4(1), 59-91. (In Persian)
- Baker, T. L. (2013). *Doing Social Research*. Translated by H. Nayebi. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Dong, Y., & Hauschilda, M. Z. (2017). Indicators for environmental sustainability. *The 24th CIRP Conference on Life Cycle Engineering*. 697-702. [DOI:10.1016/j.procir.2016.11.173](https://doi.org/10.1016/j.procir.2016.11.173)
- Duan, W., Su, N., Jiang, Y., & Shen, J. (2022). Impacts of Social Trust on Rural Households' Attitudes Towards Ecological Conservation, Example of the Giant Panda Nature Reserves in China. *Forests*, 13(1), 1-16. <https://doi.org/10.3390/f13010053>
- Environmental Performance Index 2020 (EPI). Global metrics for the environment: Ranking country performance on sustainability issues.
- EPI Results (2022). Environmental Performance Index-Yale University(EPI). Ranking country performance on sustainability issues. <https://epi.yale.edu/epi-results/2022/component/epi>
- Faizabadi, Y., & Zahedi, Sh. (2018). Analysis of socio-economic inequalities of development in rural areas of Iran. *Space Economy and Rural Development*, 7(2), 19-40. (In Persian)
- Flick, U. (2020). *An introduction to qualitative research*. Translated by H. Jalili. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Ghaseminezhad, A., Vesali, S. S., & Alizadeh, B. (2014). The Attitude of Government-Based Development among Villagers and its Effects in Forming the Migration of Villagers to Cities (Case Study: of Cheshm-e Ali Akbar Village in Range of Selseleh City). *Social Development*, 8(3), 145-172. (In Persian)
- Habibi, S., & Salehi, S. (2021). Understanding environmental concerns and contexts: Application of grounded theory in rural areas of the West of Gilan. *Sustainable Development of Geographical Environment*, 3(4), 73-86. (In Persian)
- Habibi, S., & Salehi, S. (2023). Obstacles to the sustainability of the rural environment with emphasis on economic contexts in Tavalesh villages. *Space Economy and Rural Development*, 11(4), 47-76. (In Persian)
- Hassani, M., & Vodjani, F. (2016). Qualitative content analysis of elementary school social studies books from the perspective of moral education. *Islamic Education*, 12(25), 29-54. (In Persian)
- Hemmati, A. R., & Mobhara, A. R. (2017). Sustainable rural development in Iran in the studies of internal researchers. *The second international conference on water and environmental engineering*. August 18, Tehran. Iran, 1-9. (In Persian)
- Hosseini, M. R. (2022). Meta-Analysis of Sociological Factors Effective to Social Development with Emphasis on the Role of Urban and Rural Origin in Iran. *Social Development*, 16(3), 123-150. (In Persian)
- Iman, M. T., & Noushadi, M. (2012). Qualitative content analysis. *Pazhuhesh*, 3(2), 15-44. (In Persian)
- Inglehart, R. (2017). *Culture shift in advanced industrial society*. Translated by M. Vatar. Tehran: Kavir Publishing. (In Persian)
- Inglehart, R., & Welzel, Ch. (2015). *Modernization, cultural change, and democracy*. Translated by Y. Ahmadi. Tehran: Kavir Publishing. (In Persian)
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2002). *Culture and democracy*. Translated by A. Mortazavian. *Arganon*, 20, 93-116. (In Persian)
- Inglehart, R.F., Ponarin, E. & Inglehart, R.C. (2017). Cultural Change, Slow and Fast: The Distinctive Trajectory of Norms Governing Gender Equality and Sexual Orientation. *Social Forces*, 95(4): 1313-1340.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization, Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press.
- Iran climbs up in UNDP human development index(2022). <https://en.irna.ir/news/84882870/Iran-climbs-up-in-UNDP-human-development-index>. Viewed on 2022/09/10
- Iran GDP-Gross Domestic Product (2021). GDP improves in Iran. <https://countryeconomy.com/gdp/iran>.
- Iran-Human Development Index-HDI. <https://countryeconomy.com/hdi/iran>.

- Human Development Report 2021/2022. Uncertain times, unsettled lives Shaping our future in a transforming world. By the United Nations Development Programme. https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf
- Jackson, J. (2017). Environment and Society. In *Major Themes in Sociology: An Introductory Text*. edited by Abasiokong, E.M, Sibiri, E.A. & Ekpenyong, N.S.. Benin City: Mase Perfect Prints. 579-602
- Kordzangenh, M., Vahida, F. & Mohajerani, A.A. (2020). Discourse Analysis of Economic Development of Rural Communities in Five-Year Plans of Iran's Post-Revolutionary Governments. *Social Development*, 15(2), 247-280. (In Persian)
- Krajhanzl, J. (2010). Environmental and Pro-environmental behaviors. In *School and Health, Health Education: International Experiences*. Publisher: Masarykova univerzita, MSD. BrnoEditors: Evžen Řehulka, 21, 251-274.
- Management and planning organization of Gilan province, Deputy of statistics and information, detailed results of population and housing census of 1395 (2017). population and households of the country by province and city and by points, statistical information system of Gilan province. Viewed on 2020/09/30. <https://mpogl.ir/amar/>(In Persian)
- Mansouri Moghadam, M., Nosrati, R., & Sepidnameh, B. (2023). Evaluation of development plans with the approach of critical ethnography (Case study: Dam construction projects in Ilam province). *Community Development (Rural and Urban Communities)*, 14(2), 333-351. (In Persian)
- Mirmohammad Tabar, S.A., Khorasani, M.M., Noghani M. & Toosi, A. (2018). The effect of social learning on environmentally destructive behaviors in farmers with an emphasis on the role of extension training (Persian). *Agricultural Extension and Education Research*, 10(4), 69-78. (In Persian)
- Mohseni Tabrizi, A. & Salimi, A. (2012). Deductive Qualitative Content Analysis and the Usage of Islamic Doctrines in Social Sciences. *Methodology of Social Sciences and Humanities*, 18(72), 135-159. (In Persian)
- Molaey Hashjin, N. & Alinaghypour, M. (2020). On the Evaluation of Development Levels by Using Multi-Criteria Decision Making Techniques in the Parts of Guilan Province. *Human Geography Research*, 52(1), 75-87. (In Persian)
- Motiee Langroudi S.H., Dadvar Khani F., Yaghoot Hardani H., & Ghadiri Masom, M. (2021). Evaluating the effects and consequences of strategic initiatives for rural economic development Case: Khuzestan Province. *Space Economy and Rural Development*, 10(35), 1-22. (In Persian)
- Peng, B., Sheng, X., & Wei, G. (2020). Does environmental protection promote economic development? From the perspective of coupling coordination between environmental protection and economic development. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 39135-39148.
- Pourmohammadi, M., & Khaleghi, A. (2022). Analysis of Existing Deficiencies of Rural Local Planning Based on Communicative Planning Theory in East Azarbaijan Province. *Community Development (Rural and Urban Communities)*, 14(1), 141-169. (In Persian)
- Rahimi, R., & Ghaderzadeh, H. (2023). Evaluation of Socio-Economics' Impact of Azad Dam Constructions in on Margin's Townships in view of Operations Using Benefit-Cost Method (A Case of Kalatarzan District). *Space Economy and Rural Development*, 11(42), 252-235. (In Persian)
- Ramezani Kiasejmahaleh, R., Amiri, M. J., & Zebardast, I. (2019). Social Impact Assessment of Development Projects on the Local Communities (Case Study: Chamkhaleh Port Construction Project). *Geography and Development*, 56, 215-232. (In Persian)
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future(1987). <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- Sachs, J. D., Lafortune, G., Kroll, Ch., Fuller, G., & Woelm, F. (2022). Sustainable Development Report 2022, From Crisis to Sustainable Development: the SDGs as Roadmap to 2030 and Beyond, Includes the SDG Index and Dashboards. Cambridge University Press. [doi.org/10.1017/9781009210058](https://dashboards.sdgindex.org/rankings). <https://dashboards.sdgindex.org/rankings>
- Saadi, H., & Awatfi-Akmal, F. (2017). Factors affecting agricultural land use change in the villages of Hamadan city. *Space Economy and Rural Development*, 7(2), 211-226. (In Persian)

- Salehi, S., Habibi, S., Rezaei, A., & Firozjayan, A. A. (2021). An Analysis of Socio-Cultural Context of Environmental Issues: Applying Grounded Theory (Case Study: Rural Areas of Tavalesh). *Rural Research*, 12(3), 536-551. (In Persian)
- Shahbazi, Z., & Mobaraki, M. (2021). Analysis of Social Development Indicators in Markazi Province. *Economic and Developmental Sociology*, 10(2), 227-258. (In Persian)
- Shibanifar, M. (2022). Human Development Index in 2022; Canada 13th and Iran 65th. *Iranian Canadian Journal*. Viewed on 08/05/1402. <https://icjournal.ca/post/human-development-index-hdi-by-country-2022/> (In Persian)
- Shrinkhal, R. (2019). Economics, Technology, and Environmental Protection: A Critical Analysis of Phytomanagement (Chapter 22). In *Phytomanagement of Polluted Sites, Market Opportunities in Sustainable Phytoremediation*. Edited by: Pandey, V.Ch. and Baudhdh, K. India. Elsevier press. 569-580
- The culture of settlements in Gilan province* (2012). Talesh, Rezvanshahr, Masal. Management and Planning Organization of Gilan Province. (In Persian)
- The Constitution of the Islamic Republic of Iran, Article 50, Research Institute of the Guardian Council, viewed on 08/05/1402. <https://www.shora-gc.ir/fa/news/4707> (In Persian)
- The World Bank (2021). GDP growth (annual%) -Iran, Islamic Rep. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IR&most_recent_year_desc=false
- Tian, M., Gao, Q., Wang, N., Yang, X., Xu, X., & Zhang, L. (2018). Strategic Environmental Assessment and Sustainable Development. *Asia Conference on Energy and Environment. Engineering. Series: Earth and Environmental Science*, 133, 1-5. <http://dx.doi.org/10.1088/1755-1315/133/1/012029>
- United Nations Sustainable Development Cooperation Framework for the Islamic Republic of IRAN 2023–2027. UNSDCF_Iran Republic of-2023-2027_0.pdf.
- Minelli, S. (2016, June). Land Degradation Neutrality Target Setting Programme-Land Degradation Neutrality Target Setting–. UN CCD: United Nations Convention to Combat Desertification.
- United Nations (1996). *Indicators of sustainable development: framework and methodologies*. New York.
- Wendling, Z. A., Emerson, J. W., de Sherbinin, A., Esty, D. C., Hoving, K., Ospina, C. D., ... & Schreck, M. (2020). Environmental performance index. *New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law And Policy. epi. yale.edu.*
- Winter, D. N., & Koger, S. M. (2014). *The Psychology of Environmental Problems* (2nd Edition). New York and London: Psychology Press.
- Wolf, M. J., Emerson, J. W., Esty, D. C., Sherbinin, A. D., & Wendling, Z. A. (2022). *2022 Environmental Performance Index (EPI) results*. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy.